

СУННАТУЛЛО
АНОРБОВ



ҲАМСУҲБАТЛАР

Ҳикоялар

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЯ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ — 1969

Болалар! Суннатулло Анорбоевнинг сиз учун ёзган қизиқ-қизиқ ҳикояларини ўқигансиз. Бу тўпلامга янги ҳикоялар, шу билан бирга сиз севиб қолган «Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари», «Баҳс», «Уч» каби ҳикоялари ҳам киритилган.

Автор «Ҳамсуҳбатлар» туркумига кирган ҳикоячаларида неvara билан бобонинг суҳбати орқали ўтмишдаги ва ҳозирги ҳаётни таққослайди.

Анорбоев Суннатулло.

Ҳамсуҳбатлар. Ҳикоялар. Т., «Еш гвардия». 1969.

140 бет. Тиражи 30000

Анарбаев С. Собеседники.



ТҮРТКҮЗНИНГ БОШИДАН КЕЧИРГАНЛАРИ

I. Ойиси «ҳали ғўрсан», деди

Одамлар уни Тўрткўз деб, ундан каттароғини Кўппак, онасини эса Олапар деб чақиришади. Уларга қараб турадиган боланинг оти Қоравой. У яхши бола. Бироқ Кўппак жуда жиртаки. Нега десангиз, Қоравой нон бериб эркалаб турганда ҳам ириллагани-ириллаган. Шундай пайтда Олапар Кўппакка: «Яхшилиқни билмадинг-да, сира!»— дегандай ириллаб қараб қўяди. Лекин Кўппак баттароқ вовиллайди.

У бефаҳмроқ-да, гапга дарров тушуна қолмайди. Олапарнинг жаҳли чиқиб «хап ёт!» деб бир силтаб ташлайди-да, қўтондан нарироққа бориб, ғужанак бўлиб ётиб олади. Шундай ётма-

са болалари қўярмиди. Айниқса, Қўппак мечкай. Қап-катта бўлса ҳам ҳадеб ойисининг елинига ёпишгани-ёпишган. Ҳеч иш чиқаролмаганида эса кундузи билан яйловда ёйилиб ўтлаб, энди уйқуга кетган қўйларни акиллаб ҳуркитади. Ойиси бошини кўтариб: «Ҳей нодон, ёт!» деб ириллайди. Қўппак бирпас жим ётади-да, ойисининг танбеҳини эсидан чиқариб қўйиб, яна вовиллайди. Бундай пайтда Қоровой қўлида қамчи билан чайладан чиқиб, алланарсалар деб дўқ қилади. У ҳам: «Ҳе, аҳмоқ!..» деб уришса керак-да.

Тўрткўз бўлса ойисининг пинжига кириб, индамай ётади. Бирор хавфни сезса ёки бирор ёт ҳид димоғига урилгандагина вовиллайди. Қоровой ёки унинг дадаси бир нима деса, тилларига яхши тушунмаса ҳам, кўзларига тикилиб туриб, билиб олади. Шунинг учун улар Тўрткўзни яхши кўришади. Баъзан отини атаб чақиришса, баъзан «Ўткир, Ўткир!» деб чақиришади. Ундай деб чақиришса ҳам, бундай деб чақиришса ҳам Тўрткўз «лаббай», деб думини ликиллашиб чопиб боради.

Тўрткўзнинг жуни туллаб, баданига янги, қопқора қундуздай жун чиққанда жамийки чўпонлар тоғдан сой бўйига кўчиб тушишди. У ерда Қоровойга ўхшаган болалар, унинг дадасига ўхшаган меҳрибон одамлар жуда кўп экан. Улар оппоқ, ҳашаматли уйларда туришади.

Тўрткўз учун ҳамма нарса қизиқ. Ахир бундай оқ томлар, тўғри, текис кўчалар, ранг-баранг кийимдаги чиройли одамларни биринчи кўришида! Осмондаги энг катта ёруғ чироқ—қуёш юмалаб бориб уфқда кўринмай қолгач, қишлоқдаги уйларда, кўчаларда юлдузга ўхшаган кичик чироқлар «лип» этиб ёнади-ю, ҳамма ёқ чароғон бўлиб кетади. Шох-шаббасиз узун устуннинг тепасида итлар ювинди ичадиган товоқдай бир нарса дам-бадам гапириб, алланарсаларни жинг-жинг, ғийт-ғийт чалиб, чўзиб қичқиради. Қоровой уни «радио», дейди.

Сойга дастлаб кўчиб келганларида осмондаги ҳалиги товоқдай нарса гапириб юборувди, Тўрткўз чўчиб тушиб, бир вовиллади денг. Ёнига қараса, Кўппак ҳам жон-жаҳди билан акиллаяпти. Қоровой бўлса ҳадеб куляпти. Шундан кейин Тўрткўз жим бўла қолди. Секингина ойисининг ёнига бориб ётди-да, ўйлаб кетди: қизиқ, кичкинагина товоқнинг ичига одамзод қандай сиғдийкин?

Кунларнинг бирида Қоровойнинг дадаси бир қўй, бир танача сўйди. Тўрткўз ойиси ва Кўппакка қўшилиб маза қилиб қон ичди, без териб еди. Эртасига азонлаб ён-ёқдан пиёдаю отлиқ одамлар кела бошлади. Ойиси Олапар кимга вовиллаш, кимга вовилламасликни яхши билади. У тумшуғини биқинига тиқиб жимгина мудраб

ётгани учун Тўрткўз ҳам жим ётди. Лекин улар-
никига келишаётган бу қизил-сариқ, оқ-қора ки-
йимли отлиқ, эшакли ёш-қари одамларни умрида
биринчи кўраётгани учун қизиқсиниб қараб ётди.
Кўппак бўлса қулоқларини қисиб, орқа оёқлари
билан тупроқ сочиб гўё оламда ундан зўр кучук
йўқдай бир вовиллайди, бир вовиллайди! Тўрт-
кўз бўлса ичида: «Ҳей, чиранчоқ, ҳозир Қоровой
келиб таъзирингни бермасидан жағингни ёпсанг-
чи», дейди. Ана Қоровой! Кўппак ҳам бало, дар-
ров вовиллашни қўйиб, думини ликиллатганича
Қоровойга қараб чопди. «Кўлида бизга атаган
бирор ширин нарсаси бўлса қуруқ қолмай», деб
Тўрткўз ҳам чопди. Худди ўйлаганидай Қоровой
кемириб келаётган суягини кучукларга қараб от-
ди. Лекин Кўппак чаққонлик қилиб илиб кетди.
Тўрткўз сўлагини оқизиб қолаверди. Қоровой
унинг хафа бўлганини сизди шекилли, шимининг
чўнтагидан ковлаб, оқ қанд чиқариб берди. Тўрт-
кўз қарсиллатиб еб олди. Хўп ажойиб бола-да,
Қоровой! У бугун жуда ясанган, оёғидаги этиги
ялт-ялт қилади. Эгнида беқасам тўн, белбоғ. Бо-
шида тулки телпак. Ўзиям тўйгунча овқат еган
бўлса керак, қип-қизил лўппи юзлари ялтираб
турибди. Кайфи чоғ.

Кечқурун майдонга гулхан ёқишди. Қўй тери-
сидан ясалган чамбарак—чилдирмани оловда
қиздириб, така-тум, така-тум қилиб чалишди.

Қизлар, йигитлар гир айланиб ўйинга тушиб кетишди. Қизиқиб кетиб Тўрткўз ҳам олдинги оёқларини кўтариб ўйнамоқчи бўлди. Лекин бўлмади, икки қадам босар-босмасдан тили осилиб, йиқилиб тушаверди.

Ундан кейин бир киши яйловда сув ташиладиган сув қовоққа ўхшаш соплик бир нарсани чалиб, ашула айтди. Ҳамма жим ўтириб эшитди. Кўпчак бўлса унга тақлид қилиб, ашула айтишга ҳаракат қилиб кўрди-ю, Олапар «улийверма», деб танбеҳ берди. Уша куни азонгача тоза томоша бўлди.

Эртасига саҳарда Олапар, одатдагидек, қўйларни қўриқлаб кетди. Кўпчак билан Тўрткўз мириқиб ухлашди. Пешинга яқин катакларидан чиқиб бундай қарашса, Қоравойнинг дадаси кечаги ашула айтган киши

билан улар томонга келаётган экан. Кўпчак бирор нарса ташласа Тўрткўздан олдин ола қолай деган бўлса керак, уларга қараб учиб кетди. Етиб бориб, хўжайиннинг оёқлари та-



гида ўралашиб, думини жилпанглатиб турганди, ашулачи уни қўлига олди. У ёқ-бу ёғини кўриб, бошини силади. Сўнгра Қоравойнинг дадаси би-

лан алланарсалар деб гаплашишди-да, орқаларига қайтишди. Кўппак унинг қўлида бир ёйилди, бир суркаладики! Ёқмай кетсин, дегандай Тўрткўз юзини тескари ўгирди.

Кечқурун Олапар сурув билан қўрага қайтди. Тўрткўз чопиб олдига борди. Бироқ ойиси уни эркалатиш ўрнига олазарак бўлиб атрофга қаради. Қўрани гир айланиб чиқди... Кўппак йўқ. Кўппак қани, дерди безовталаниб, сўнгра қаёқларгадир қидириб кетди-ю, алламаҳалда ҳориб-чарчаб қайтди. Олапар ялоқдаги аталага қайрилиб ҳам боқмади. Кечаси билан Кўппакнинг дардида гингишиб чиқди. Шундагина Тўрткўз Кўппакдан айрилиб қолганларини тушуниб, қаттиқ куюнди. Илгари Кўппакнинг қадрига етмаган



экан. У билан кенг майдонда қувлашмачоқ ўйнар, курашга тушарди. Юмалашиб-юмалашиб мириқиб ўйнашар эди. Энди якка ўзи қолди. Ҳеч ким йўқ. Одатда кунгайда исиниб ётадиган хўжайиннинг тарғил мушуги билан ҳазиллашай деса, у ҳазилни билмайди, аччиғи тез—тирнайди, тата-лаб олади. Кеча сойликда жўжаларини эргаштириб донлаб юрган оқ товуқнинг ёнига борувди, тумшугини бир чўқиди! Оғриғига чидолмай акиллаганича катагига қочди. Қоровой бўлганда-ку, уларга талатиб қўймасди-я, аксига юриб у ҳам уйда эмас. Портфелини кўтариб мактабга кетган.

Кун совуб, қор ёға бошлаши билан Тўрткўз ойиси иккови қўтоннинг бир четидаги ғарамни тагидан ўйиб, ўзларига уй ясаб олишди. Тўрткўзнинг жуни ўсиб қолди. Унча-мунча совуқни писанд ҳам қилмайди. Ҳатто Олапар ойисига эргашиб қўйларга қоровуллик ҳам қиладиган бўлди. Ана шундай пойлоқчилик қилиб юрган кунларининг бирида бўрини кўрди. Чин сўзи, ўз кўзи билан кўрди! Катталарни пана тортиб вовиллашга вовиллади ҳам, аммо дангал ҳужум қилишга юраги дов бермади. Нега десангиз, турқи совуқ, катта кўк ёл бўри экан. Кўппак бўлганда, ҳойна-ҳой, қараб турмасди. У жуда жангари эди-да.

Итларнинг ҳам, одамзоднинг ҳам ашаддий душмани бўри эканини Тўрткўз ўшанда билди.

Бўрилар доим қўй, мол ўғирлаш пайида бўларкан! Ана шундай, ҳали ҳозирча бўрини узоқдан кўришга кўрди-ку, лекин юзма-юз келганича йўқ. Узоқдан кўрганида шунча кўрқса, юзма-юз келганида қай ҳолга тушаркин! Тўрткўз бу фикрни ойисига айтган эди, ойиси «ҳали гўрсан», деди. Қайдам, нима қилса тезроқ пишаркин?

2. Йўғон арқон, темир қозик ва пастқам катак

Қоровой кўкаламзорда кўйлакчанг варрак учириб юарди. Тўрткўз бўлса чўнқайиб, варракнинг вариллаб шох ташлашига қойил қолиб, тилини осилтириб ўтирарди. Тўсатдан орқа томонда дупур эшитилди. Тўрткўз қайрилиб қараса, мўйловдор, қип-қизил бир одам ўтовга қараб келяпти. Ажабо, ундан қон ҳиди бурқсирди! Демак, чўпонлару итлар туну кун боқиб асраган қўй, молларни сўядиган қассоб деганлари шу экан-да, деб кўнглидан ўтказди-ю, Тўрткўз унга қараб югурди. Агар Қоровой пайқаб қолиб тўхтатмаганида, Тўрткўз қассобни ерга юмалатиб бир қийнамоқчи эди. Лекин қассоб ҳам бўш келадиганга ўхшамайди. Унга: Тўрткўз, кўзинг ёмон, дейишарди, аммо қассобнинг кўзи ҳам Тўрткўзникидан қолишмайди-я. Яна ўша мол сўядиган ўткир пичоғини дарров қинидан суғуриб ҳам улгурипти денг!

Қоравой қассобни танир экан чамаси. Варракнинг ипини Тўрткўзнинг белига боғлади-да, меҳмон билан омонлашиб, уни уйга бошлади.

Тўрткўз остонада ётибди. Кўзи осмонда у ёққа-бу ёққа шох ташлаб, ҳамон вариллаб учаётган варракда бўлса ҳам, хаёли ўтовда қалин кўрпача устидаги болишни биқинига тортиб ёнбошлаб ётган қассобда. Ҳозирча унинг ёмон нияти йўққа ўхшайди-ю, лекин ҳар эҳтимолга қарши эҳтиёт шарт-да.

Кун ботганда бутун сойни шовқинга тўлдириб қўй-қўзилар қайтди. Қўй-қўзилар билан Қоравойнинг дадаси ҳам қайтди. Шундагина кўнгли бир оз тинчиди.

Эртасига эрталаб қассоб уйдан чиқди. Кўринишидан кетадиганга ўхшамайди. Лекин Тўрткўзга негадир суқланиб тикилади. Тўрткўз мол эмаски, ориқ-семизлигини чамаласа! Тўрткўзнинг гаши келди. Ер остидан хўмрайиб қараб, бир ириллади. Шу чоқ уйдан Қоравойнинг дадаси чиқиб қолди-ю, Тўрткўз жим бўлди.

Қассоб Тўрткўздан кўзини узмай Қоравойнинг дадасига алланималар деди. Пайқашича, уни мақтаган бўлса керак. Мақтов кимга ёқмайди, дейсиз. Лекин шу пайтда қассобнинг мақтови Тўрткўзга ҳечам ёқмади. Мақтови ўзига сийлов! Тезроқ кета қолса эди, деб турибди ичида.

Қоравойнинг дадаси Тўрткўзни чақириб қол-

ди. У қассобга ер остидан қарай-қарай хўжайин томонга юрди. Хўжайини икки ёнида икки қўйни қўлтиқлаб кетаверадиган камгап, забардаст одам. Унинг доим қовоғи солиқ. Лекин бировни уришганини ёки сўкканини Тўрткўз ҳеч қачон кўрмаган. Ҳатто Кўппак жиртакилик қилганида ҳам индамасди. Шунинг учун ҳам Тўрткўз унинг олдига қўрқмай бораверади.

Қассоб қўйнидан арқон чиқариб берди.

Қоравойнинг дадаси унинг қўлидан арқонини олди-ю, Тўрткўзнинг бўйнидан боғлади. Кўз очиб ёруғ жаҳонни кўрганидан бери бўйнига бошвоқ тушмаганди. Бу қанақаси бўлди, дегандай ажабланиб, Қоравойнинг дадасига боқди. У киши кўзини олиб қочди: бу ишидан ўзи ҳам пушаймон кўринади. Шу пайт бир оқ машина келиб тўхтади. Бундай машинани Тўрткўз кўп кўрган, чунки уларнинг қўтонига ҳам тез-тез келиб турарди.

Қоравойнинг дадаси Тўрткўзни кўтариб, машинага солди, қассоб эса арқоннинг учини ушлаб, унинг ёнига ўтирди. Тўрткўз бир нимани сезгандай машинадан ўзини отмоқчи бўлганди, пешонасини осмонга ўхшаган тиниқ нарсага уриб олди. Ташқаридаги дарахтлар, уйлар, одамлар кўриниб турибди-ку, лекин чиқиб бўлмагани қизиқ. Тўрткўз Қоравойнинг дадасига мўлтираб қаради. Бироқ у киши яна кўзини олиб қочди. Шу чоғ машина юриб кетди. Тўрткўз нима қили-

шини билмай, типирчилаб қолди. Қочиб чиқишга на эшик, на тешик бор. Қассоб: «Ёт!» — деб ўшқириб берди. Кўзи ёмон унинг: кўкрагини тешиб юборай дейди. Тўрткўз ноилож думини қисди.

Машина таниш қишлоқдан чиқиб нотаниш боғлар, далалар, ариқ ва сойлардан ўтди; аллақандай қишлоқларни оралади. Ниҳоят кети йўқ кўчадан юра-юра бир қизил дарвоза олдида тўхтади. Ичкаридан бўйи Қоравойча келадиган, лекин рангпаргина бир бола: «Дада!» деганича чопиб чиқди.

Қассоб машинадан Тўрткўзни етаклаб тушиб: — Мана, сенга кучук олиб келдим,— деди.

Бола қувонганидан чапак чалиб юборди.

— Вуй, мунча катта!

Бола, Қоравойчалик бўлмаса-да, Тўрткўзга бир кўришдаёқ ёқиб қолди. Негаки отасининг аксича, унинг кўзларидан жуда раҳмдил экани сезилиб турибди.

— Бўрибосар зотидан,— деди қассоб тарғил мушукникидай узун мўйловини силаб.

Бола кўзларини катта-катта очиб, Тўрткўзга ҳайратланиб тикилиб қолди.

Тўрткўз одамлар орасида юриб, уларнинг гап-сўзларини чала-ярим пайқайдиган бўлиб қолган эди. Шунгами, у қассобнинг ўғлига айтган ҳалиги гапидан, ўзининг кўнгли қоронғи бўлишига қарамай, уялиб ерга қаради. Ота-онаси

бўри босганми-йўқми у билмайди. Улар қилган ишларини кўча-кўйда айтиб мақтанишни ёмон кўришар эди.

Тўрткўзнинг бу келиб қолган жойи катта шаҳар экан. Ғуж-ғуж уй. Одам демаганинг мўр-малах. У тушиб келган машинага ўхшаган машиналар-у, яна бошқа хиллари кўчаларга сиғмайди: кечаю кундуз ғиз-ғиз ўтгани-ўтган. Қоронғи тушганда ёнадиган чироқларни айтмайсизми? Вой-бўй! Осмондаги ҳамма юлдузлар шу шаҳарга тўкилиб тушганми дейсиз!

Болалар ҳам эрта саҳардан, Қоровойга ўхшаб, мактабга кетишади. Лекин қайтиб келганларидан кейин варрак учирини билишмас эканми, қайдам, тўп деган юм-юмалоқ нарсани тепкилашиб, орқасидан ўзлари югуришгани-югуришган.

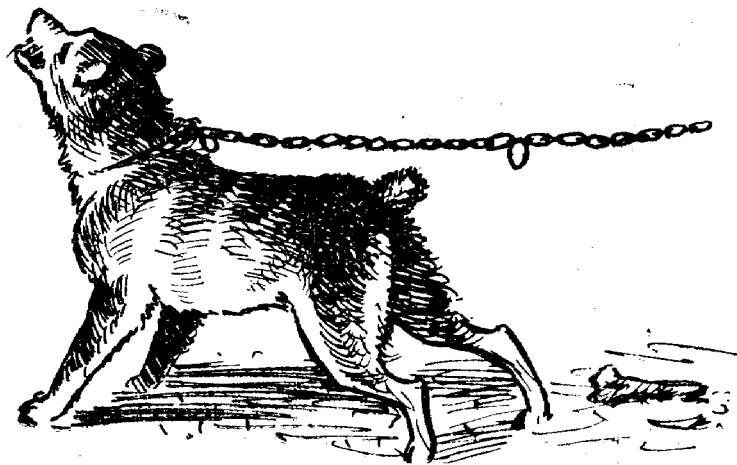
Бу шаҳар жуда обод, яхши, одамлари ундан яхши. Лекин тўғриси айтганда, Тўрткўз жуда сиқилиб кетди. Уй эгалари ҳафа қилишгандир деб ўйламанг, йўқ, аксинча, қассоб ҳар куни халтасини тўлдириб ичак-чавоқ, ўпка, лаққа гўшт кўтариб келади. Уғли Турғун бўлса Тўрткўздан ҳеч нарсани аямайди. Ҳатто у ёқ-бу ёққа ўйнагани ҳам олиб чиқади. Ёйиш-ичишдан камчилиги йўқ. Лекин, негадир, доим хаёлидан тоғ орасидаги ўз қишлоғи кетмайди. Кўнгли таниш қирларни, қўрани, Қоровойни кўмсагани-кўмсаган. Бу-

нинг устига денг, қиладиган ишининг тайини бўлмагандан кейин, еганинг ҳам баданингга юқмас экан. Айниқса унга жуда алам қиладигани туну кун бўйнидан арқон тушмаслиги, йўгон темир қозиққа боғлаб қўйишгани. Узай деб тортиб кўрса, бўйни бўғилади, териси шилинади. Қозиқни суғурай деса, тиши синади. Қутулишнинг ҳеч иложи йўқ. Илгари на яйловда, на қишлоқда боғлаб қўйишарди. Эркинликда ўйнаб-қувнаб ўсган эмасми, тутқунликка сира кўника олмади. Ўзини у ёқдан-бу ёққа уриб ғазаб билан вовиллаб ҳам кўрди, кечалари бутун маҳалланинг тинчини бузиб чўзиб-чўзиб улиб ҳам кўрди. Фойдаси бўлмади. Каттаю кичикдан сўкиш эшитгани қолди, холос. Кейин бошини кўтармай ётиб олди. Бир неча кун ичида эзилиб қон-қон йиғлади. Берган овқатларини емади. Бироқ бунинг ҳам фойдаси бўлмади. Фақат очликдан тиришгани қолди. Гоҳо бағрини зах ерга бериб ойиси Олапарни ўйлайди. Кўппаги билан Тўрткўзидан айрилиб жуда мунғайиб қолгандир, бечора. Тўрткўз яйловда Кўппак билан юмалашиб ўйнашганлари, сой бўйидаги қўтонда кечалари ойиси билан кўрани гир айланиб, қўйларни қўриқлаганларини эслаганида, агар ишонсангиз, хун бўлиб кетади. Баъзан ўша даврлар тушига ҳам киради. Кунни кеча куппа-кундузи кўзини юмиб ётиб ухлаб қолибди. Дарров туш ҳам кўрибди: тушида

Қўппак иккови ҳали дўмбоққина кучукчалар эмиш. Катта беканинг ўтовиидаги пўстакни ўғирлаб чиқиб улоқ қилиб юришган эмиш. Катта бека кўриб қолиб, ташлачи-ташла деб ҳарсиллаб, кетларидан қувлармиш, улар бўлса унга сайин пўстакни судраб қочишармиш.

Қизиқ, Қоровой нима қилаётганикин? У ҳам Тўрткўзни эслармикин?

Тўрткўз тумшуғини кўтариб, Қоровойнинг ҳиди келмасмикин, деб ҳавони ҳидлаб-ҳидлаб кўрди. Аллақандай нотаниш омухта ҳидлар димоғига кирди. Умидсизланиб кўзини чирт юмди. Шунда ҳам хаёлида Қоровой. Ялангоёқ, ялангобош, лўппи юзлари шамолда терлаб кетган, қоп-



қора кўзлари ёниб турадиган, ўйнашиб тўймайдиган Қоровой... Тўрткўз юраги ўйнаб кетиб кўзини очиб юборган эди, эвоҳ, нимани кўрди денг? Бўйнида арқон, йўғон темир қозиқ ва пастқамгина катакка назари тушди-ю, яна уни ғам-алам чулғаб олди.

3. Ёмғирдан қочиб дўлга тутилди

«Қачонгача бу тор ҳовли, тор катакда тутқунликда яшайман? Йўқ, тоқатим тоқ бўлди. Қочаман. Қачон бўлмасин қочаман бу ердан», деб аҳд қилди Тўрткўз. Лекин қочиб қутулиши учун нима қилиши керак? Қандай чора кўриш керак? Шу ўйлар билан катагига кириб чўзилган ҳам эдики, оғзига юмшоқ бир нима текканини пайқаб қолди. Тишлаб боқса — арқон! Бўйнига сиртмоқ бўлиб тушган арқон! Тўрткўз жаҳл билан ғажий бошлади. Катагидан чиқмай бетўхтов ғажиди. Йиҳоят арқон дабдурустдан узилди. Тўрткўз қувонганидан шошиб қолди. Эмаклай-эмаклай катагидан чиқди. Ҳовли жимжит: ҳамма уйқуда. Кўкдаги юлдузлар чарақлаб турибди. Таваккал қилиб бир сакрашда девор устига чиқди, яна бир сакраб кўчага тушди.

У тутқунликдан қутулганига шукур қилиб, сакиллаганича кетаверди. Лекин қаёққа кетаётганини ўзи ҳам билмайди. Ҳар муношга етганда

бир оз тўхтаб, ит-пит, одам-подам йўқми, деб у ёқ-бу ёққа аланглаб қарайди-да, яна сакиллаганича кетаверади. Тор кўчадан ҳам юрди, кенг кўчадан ҳам. Қоровойникида бунақа боши-кети йўқ узун кўчалар бўлмасди. Бир оз юрилса кўча тугаб, дала ёки қирга чиқиб қолинарди. Бу ердаги кўчалар эса қачонлардир бир вақт Кўппак иккови талашиб еган ичакка ўхшаб чувалиб кетаверар экан!

Кенг далага чиқиб олсам, бир амаллаб Оқсойга, ўз Қоровойимга етиб оларман, деган умидда Тўрткўз чопганча кетаверди. Бироқ кўчаларнинг сира кети кўринмайди. Адашиб, тентираб юрганида тонг ҳам ёришиб қолибди. Кўчада йўловчилар, машиналар кўпайди. Йўловчилар Тўрткўздан тайсаллашади, Тўрткўз бўлса улардан тайсаллайди. Кетидан тош отиб қийқириб қолишади. Одамларнинг бу қийқириқларига, хатти-ҳаракатларига қараганда уни саёқ, қутурган ит деб гумон қилишганга ўхшайди. Биттасининг қўлида момақалди роқдай гумбурлайдиган калтагина таёқ ҳам пайдо бўлиб қолди. Тўрткўз жони кўзига кўриниб кетди-ю, ўпкасини қўлтиқлаб ура қочди. Бир кўчадан чиқиб, иккинчисига бурилай деганида машина келаётган экан, филдирагининг тагига кириб кетишига оз қолди. Омон қолдим-ку, деб қувониб турганида тўсатдан устига матрап тушди. То ҳушига келгунича

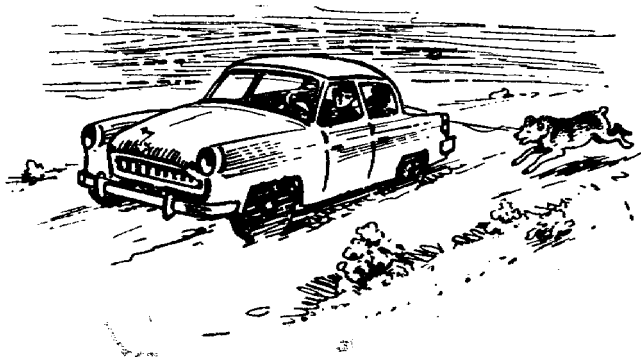
ўраб-чирмаб, усти берк бир аравага тиқишди. Араванинг ичида ундан бошқа яна иккита лайча ҳам бор экан. Тўрткўз улардан: «Қаёққа олиб боришади? Бизни нима қилишади?»— деб сўради. Лайчалар ундан баттар қўрқиб кетишган экан шекилли, жавоб қайтаришга тиллари ҳам келмади.

Чет бир жойга олиб бориб, аравадан туширишди. Тахта билан қуршалган қўрғон экан. Қўрғон тўла ҳар хил итлар: лайчалар акиллашади, овчаркалар вовиллашади, кўппаклар ириллашади, шалпанг қулоқ тозилар ҳуришади. Ҳаммаларининг кўзида ўлим ваҳимаси.

Тўрткўз тахта деворнинг тирқишидан бундай қараса, ўзига ўхшаган итларнинг шилинган териларини арқонга осиб, офтобга ёйиб қўйишибди. Кўриб, юраги қинидан чиқаёзди. «Ўлим деганлари шудир-да!» — деди-ю, ўзидан кетиб қолди. Анчадан кейин ҳушига келиб, у ёқ-бу ёққа қаради. Наҳот бекорга ўлиб кетаверсам, наҳот қутулишнинг иложи бўлмаса, деб девор ёқалаб у ёқдан-бу ёққа чопа бошлади. Бир неча бор юқорига сапчиб ҳам кўрди. Бўйи етмади. Умидсизланиб бир бурчакка қисилиб ётиб олди.

Кун ботди. Аста-секин қоронғи тушди. Тоғдан эсган шабада хиёл ором берди шекилли, умидсизлик тумани бир оз тарқади. Эрк истаги кўнглига яна ғулғула солди-ю, Тўрткўз ётган жойи-

дан сапчиб туриб тагин кўрғон бўйлаб у ёқдан-бу ёққа югура бошлади. Бир жойга етганида оёғининг остидаги ер панжаларига юмшоқ теккандай бўлди. У таққа тўхтади-да, олдинги оёқларини ишга солди—таталаб кўрса, чиндан ҳам анча юмшоқ. Афтидан илгари ариқ ўтган-у, кейинча кўмиб ташланган кўмма жой эди. Тўрткўз жон-жаҳди билан кавлашга киришди. Терлаб-пишиб кетди, ҳарсиллаб қолди. Шунга қарамай олдинги панжалари билан таталаб-тирнаб, орқа оёқлари билан тупроқни отаверди. У ичида сезиб турибди, тирноқлари ейилиб синяпти, дармони қуриб боряпти. Баъзан бир дақиқа тўхтаб дам олгиси келади... «Йўқ, йўқ!— дейди у ўзига ўзи,— бу қассобхонадан қочиб қутул, кейин дамнингни олаверасан!»



Тўрткўз қанча вақт ер кавлаганини билмайдди. Бир вақт ўзи очган тешикка бошини тиқишга улгуриб ҳам эдики, кўз олди қоронғилашиб, чўзилиб қолди.

У беҳуш ҳолатда ҳам олдинга тармашганга ўхшайди. Ўзига келиб бундай қараса, ит терилари осиб қўйилган иккинчи кўрғонда ётибди. Тепасида ойиси Олапарга ўхшаган кекса бир ит бетоқат бўлиб турибди.

— Тезроқ қочайлик бу ердан. Уйда менинг ёш-ёш кучукларим қолган,— деди бечора.

Бу кўрғоннинг деворлари унчалик баланд эмас, яна тахта девордай сирғанчиқ ҳам эмас экан. Тўрткўз билан қари ит бир сакрашда девор тепасига чиқишди-ю, ўзларини ташқарига ташлашди.

4. Бу совутгани эмиш!

Тўрткўз шу қочганича кўча-кўйда адашиб тентираб юриб, яна қассобниқига бориб қолди.

Турғун хомуш бўлиб турган экан, уни кўрди-ю, юзи гулдай яшнаб, қувончи ичига сиғмай чапак чалиб юборди. Тўрткўз ҳам у билан топишганига севиниб, қўлини қайта-қайта ялади.

Бу уйда Турғундан бошқа яна битта Тўрткўзнинг кўнглига яқин киши бор — у уй бекаси, Турғуннинг ойиси эди. У киши ҳеч қачон Тўрт-

кўзни жеркмасди, дастурхонини доим ялоғига қоқарди, ширин ювиндилар, ёғлиқ сарқитлар, ҳил-ҳил пишган қорин, ичак-чавоқлар билан сийларди. Баъзан қассоб: «Берма, тиши синади», деса ҳам унга билдирмай, иликли суяклар ташларди.

Тўрткўз у ёқ-бу ёққа қараб, ҳид олиб, у кишининг уйда йўқ эканини дарров пайқади. Турғуннинг хафалиги ҳам шундан бўлса керак.

Тўрткўз қайтиб келганидан кейин Турғун хурсандлигидан бир жойда туrolмай қолди, чопганича бориб ойсини бошлаб келди.

— Вой, жонивор, бормисан? Сен туфайли нақ қиёмат кўпти-ку, бу уйда,— деди бека дарвозадан кирибоқ.

«Мен туфайли нега қиёмат кўпти экан», деб ўйлади Тўрткўз. Кейин билса, у «йўқолгани»дан кейин қассоб хотини билан ўғлини тоза койибди. Шунга бека аразлаб, дадасиникига кетиб қолган экан.

Тўрткўз ўзининг қайтиши билан оилада яна тотувлик тикланганини кўриб ич-ичидан севинди. Чўлтоқ думини аста қимирлатиб қўйди. Бироқ қассоб яна қочиб-нетиб юрмасин деб ўйлади шекилли, унинг бўйнига янги чарм бўйинбоғ тақиб, занжирлаб қўйди. Шу билан Тўрткўзнинг хурсандчилиги ҳам тугади. Яна кўнгли она юртини, баланд тоғлар, кўм-кўк яйловларни кўмсаб,

бағрини зах ерга бериб ётиб олди. Ойижони Олапарни, меҳрибон Қоровойни эслади. «Улар билан дийдор кўришиш, қўй-қўзиларни оч бўрилардан қўриқлаб, эркинликда юриш менга ҳам насиб бўлармикин?!» деб кўзларини мўлтиратиб ўйлаб кетди. Шу орзу, шу ниятда тонг оттирди, кунни кеч қилди. У бутун ёз, бутун кузни шу орзуим қачон амалга ошаркин, деган умидда ўтказди.

Оҳ, оҳ, Қоровой, Қоровой!

Тўрткўз маъюс кўзларини катакнинг қоронғи бурчагидан олмай гингшиди. У бугун уйқудан бир қадар хумори босилгандай бўлиб турди. Чунки тушига яна Қоровой кирибди. Иккови тоғ оралиғидаги бўйи осмону фалакка етадиган йўғон ёнғоқнинг томирлари остидан қайнаб чиқаётган Қорабулоқнинг тепасида ўтиришган эмиш. Тўрткўз булоқ сувида ўзига ўхшаган итни кўриб қолиб жон-жаҳди билан вовиллай бошлаган эмиш, сувда кўринган ит ҳам вовиллаган эмиш. Қоровой бўлса қотиб-қотиб кулар: «Вой тентаг-эй, ўз аксига ўзи вовиллайди-я», — дер эмиш. Бу воқеа бир вақтлар яйловда бўлган эди. Тоғда эканида у кичкина эди-да!

Ана Тўрткўзга катагининг тешигидан паға-паға қор ташлаётгани кўриниб турибди. Совуқ Тумшуғини пинжигга тиқиб, ғужанак бўлиб ётиб олди. Қўйларни қўрага қамашганмикин? Ёки ёйишаётганмикин? Қўрада эса ойиси Олапар

ғарамни тагидан ўйиб ясаб олган иссиққина уйда мудраб ётгандир? Балки туш кўраётгандир?

Ана, бека ялоққа яна овқат қуйиб кетди. Қизиқ, куз кириб, совуқ тушгандан бери негадир овқатни аввалгидан ортиқроқ беришяпти. Нуқул ичак-чавоқ, суяксиз гўшт. Барибир Тўрткўз бундан хурсанд эмас: текин томоқ бир кун бўлмаса бир кун тешиб чиқар, деб қўрқади.

Мана кеч ҳам кирди, аммо ҳамма ёқ оппоқ: ер юзи ҳам қор, тепаси ҳам қор. Рўпарадаги тол новдалари оғир қордан эгилиб-эгилиб кетган.

Уйдан қассоб чиқди. У кечаси ҳам қип-қизил. Мўйлови бароқ. Қора чопон кийиб, белига қўш белбоғ боғлагани билан кўкраги очиқ, оғзидан ёғли гўштнинг ҳиди келади. Кекириб-кекириб қўяди.

Қозиқдан занжирни ечиб, Тўрткўзни катагидан тортиб чиқарди. Бир вақт уни оёғидан чалиб ерга ағанатди-да, ҳамма ёғига муздай қор сурта бошлади. «Қап-катта киши, ўйнашгиси келса шунақа бировни қийнаб ўйнашадими?— деб ажабланди Тўрткўз.— Қорнинг совуғи суяк-суягидан ўтиб боряпти-ку, у бўлса...»

Тўрткўз бир тишлаб олай деб эди-ю, қассобнинг белидаги пичоғига кўзи тушиб қолиб шаштидан қайтди.

Қассоб Тўрткўзни қорда юмалата-юмалата чарчади шекилли, охири қўйди. Кейин кўчага

етаклаб чиқди. Ҳзи машинага ўтириб, уни судраб кетди. Тўрткўз орқага тисарилса, машина олдинга тортади. Қараса, бўйни узиладиган. Ноилож машинанинг кетидан югурди.

Эртасига ҳам шундай қилди. Индинига ҳам. Қор эриган куни устидан сув қуяди, ноинсоф! Кейин туни билан сакиллатгани-сакиллатган. Бу—совутгани эмиш!

Кеч кира бошлаши билан Тўрткўзнинг юраги безиллайдиган бўлиб қолибди.

5. Қувончига қор ёғди

Қаҳратон қиш кунларидан бирида қассоб Тўрткўзни машинага солиб, қаёққадир олиб кетди. Деразадан кўриниб турибди: пасту баланд шаҳар уйлари тугаб, қор босган далалар, барги тўкилиб қип яланғоч бўлган боғлар бошланди.

Машина бир баланд тепанинг орқасига ўтиб тўхтади. Машинадан тушишди. Қассобга ўхшаган йўғон-йўғон кишилар жунлари ҳурпайган бўрибосарларнинг арқонидан ушлаб туришибди.

Ия, Кўппак ҳам шу ерда-ку! Уни ҳув ўша ашулачи ушлаб турибди. Ҳзи ёшлигида суяги бузуқ эди, жуда баҳайбат ит бўлибди. Лекин Тўрткўз у билан қориндан талашиб тушмаганми, ёт юртда тасодифан учрашганига жуда қувониб кетди. Қучоқлашиб кўришай деб машинадан чиқи-

боқ бораётган эди, Қўппак танимадими ёки ўша ёшликдаги жиннилиги қолмаган эканми, тишларини кўрсатиб «бор-бор!» деб вовиллаб берди. Тўрткўзнинг кўкрагига бир парча муз чиппа ёпишгандай бўлди. Шу чоғ, негадир унинг бўйнидан қайишни ечишди, Қўппакни ҳам бўшатишди. Тўрткўз Қўппакнинг қилиғидан ранжиб хо-муш турган эди, уларни бир-бирига қараб итариб юборишди. Қўппак тўсатдан отилиб келиб Тўрткўзнинг елкасидан олмоқчи бўлди. Тўрткўз юқори сапчиб кўкраги билан уриб юборди. Ёшлик паётларида иккови олишганларида ҳам Тўрткўз шундай қиларди. У ўша дамларни эслаб, Қўппак ҳазиллашяпти деб ўйлаган эди. Аммо аксинча бўлиб чиқди. Биродарим билан топишдим-ку, деб қувонган эди, афсус, қувончига қор ёғди! Қўппак кўзи қонга тўлиб, унинг ҳалқумига ёпишди. Тиши тегса, кекирдагини худди узиб юборадигандай эди. Хайрият бу сафар ҳам чап бериб қолди. Қўппакнинг оғзида Тўрткўзнинг бир тутам жуни қолди. Шунга алам қилдими, ғазаби қайнаб яна сапчиди: Лекин бўйнидан тишлашига имкон бермай, Тўрткўз ҳам сапчиди. Қўппакнинг оёқлари Тўрткўзнинг елкасига, Тўрткўзнинг оёқлари унинг елкасига тушиб, иккови юзма-юз тикка туриб қолди. Шундагина Тўрткўз рўпарасида кўзлари қонга тўлиб, тишларини иржайтираётган ит илгариги ўзи билган Қўппак эмас, бутунлай

ўзгариб кетган: мана шундай уришларда қатнашавериб юзига юз ямоқ тушган шафқатсиз, бераҳм уришқоқ бир итга айланиб қолганини тушунди. Кўппак ириллаб пайт пойлайди. Лекин энди Тўрткўз ҳам бўш келмади. Агар бўш келса—Кўппак аяйдиган эмас! Ҳушига кўзи етиб турибди.

Тўрткўзнинг тиши Кўппакнинг тишларига шақ-шақ урилади. Даврадаги йўгонлар эса тарафма-тараф бўлиб, бир томон «Ол Кўппак, бос Кўппак» деса, бошқа томон «Бос Тўрткўз, ол Тўрткўз!» деб итларни бир-бирига гижгижлашди. Бундай пайтда майдонда уришаётганлар рақиби бўри эмас, балки ўз қон-қариндоши эканини ҳам унутиб қўяди. Айниқса рақиби унинг дуч келган жойидан тишлаб, юлқилаб, жонини оғритиб тургандан кейин ўзини ҳимоя қилишга мажбур бўлади.

Бу йўгонларга ҳайронсан: акани укага, зоти бир қариндошни қариндошга гижгижлаб, уриштириб нима маза топишаркин?!

Тўрткўз Кўппак ўзининг кекирдагидан бўғмоқчи бўлиб интилганида чаққонлик қилиб, тумшуғидан шаппа тишлаб отиб юборган эди, хўжайинининг оёғи тагига бориб тушди. Энди кураш тугагандир деб ўйлаб, у қассобнинг олдига бамайлихотир кетаётганида, Кўппак ўзини ўнглаб олиб, Тўрткўзга қараб сапчиди. Тўрткўз буни

пайқамай қолди. Орқа оёғининг суяқларини майда-майда қилдиёв, чамаси. Тўрткўз оғриққа чидамай ангиллаб юборди. Кўппак шунда ҳам қўйиб юбормади! Тўрткўзнинг ўнг сонидан тишлаб, зулукдай ёпишиб олганди. Тўрткўз орқа оёғини ажратиш учун тортса, Кўппакнинг тишлари этига баттароқ ботади. У қор, тупроқ қоришиб аталаси чиққан майдонда чўзилиб қолди. Вой жонининг оғригани! Кўз олди қоронғилашиб, қулоқлари битиб қолди. Ангиллаш — енгилиш аломати экан. Кўппакнинг оғзига калтак тиқиб Тўрткўздан ба-зўр ажратиб олишди.

Қассоб ўрнидан қўзғалолмай ётган Тўрткўзнинг бўйнига хом чармдан тикилган тасма тақиб, занжиридан бир тортса денг, мункиб бориб зўрға турди.

Тўрткўз жонини қўйишга жой тополмай қийналиб боряпти-ку, хўжайинининг қовоғидан қор ёғади; тарғил мушукникига ўхшаган узун мўйлови титрайди денг. У Тўрткўзнинг оқсоқлаганига аччиқланибми, биқинига бир тепди. Бунга ҳам шукур. Белидан пичоғини суғуриб, қорнига бир тиқиб олса нима ҳам дея оларди.

Аксинча, Кўппакнинг хўжайини хурсанд. Итини эркалаб, бошини силаяпти. Атрофидагиларнинг юзларида ҳам табассум. Хушомад қилиб алланарсалар дейишяпти.

Қассоб билан Тўрткўз уйга етиб келганлари-

да Турғун юзини ушлаб «Вуй!» деди. У қараган томонга беихтиёр Тўрткўз ҳам қаради; дарвозадан то катакча қор бетига қип-қизил чизиқ тушганди! Тўрткўз бу ўз қони эканини билган эди. У эгилиб ярасини аста ялади.

Шу чоғ қассоб уйдан бир нима кўтариб чиқди. Бу нарса Қоравойларникида ҳам бўлар, уни милтиқ дейишарди. Қоравойнинг дадаси милтиқ билан бўриларни отарди. Турғуннинг дадаси нимани отаркин? Тўрткўз оёғидаги оғриқни ҳам эсдан чиқариб тикилганча қолди. Қассоб унга ўқрайиб қараб кўйди-да, милтиқнинг қўндоғини елкасига тираб, мўлжалга ола бошлади. Тўрткўз кўрқиб кетиб қочмоқчи бўлди. Қаёққа ҳам борарди. Бўйнида занжир—тутқун эди. Ялиниб-ёлво-





риб ўзини у ёқдан-бу ёққа урди. Айби нима?!
Курашда алданиб енгилиб қолганими? Биродарининг гўштини бурда-бурда қилиб, қонини тўкмаганими?!

Тўрткўз инграниб, гингшиб, дод солаётганида фавқулодда Турғун пайдо бўлиб қолди. У овқат олиб келаётган экан. Қўлидаги тоғорачасини ташлади-ю, дод солиб, дадасининг қўлига ёпиш-

ди. Шу пайт милтиқ қарсиллаб отилди. Тўрткўз даҳшат ичида бир сапчиди-да, ерга йиқилди.

Тўрткўз кўзини очиб бундай қараса, тепасида Турғун йиғлаб турибди. Ундан нарироқда милтиқни осилтирганча отаси турибди.

Қассоб Тўрткўзнинг тирик қолганини кўриб, қўлини бир силтади-да, уйга кириб кетди. Турғун бўлса ҳалиги ўзи ташлаб юборган тоғорачани ердан олиб, ўчоқ бошига чопди.

Турғун шу куниёқ оқ кийимлик бир кишини бошлаб келди.

Башарасидан маълум — у киши қассобга ҳечам ўхшамайди: кўзларида ачиниш, раҳм-шафқат ифодаси жилва қилади. Тўрткўзнинг ярасини тозалаб, аллақандай ёғ суртиб, оқ нарса билан боғлаб кетди. Кейинча Турғун Тўрткўзни у кишининг олдига уч-тўрт марта етаклаб олиб борди.

6. Хайр, Турғун!..

Кейинги вақтларда Турғун ўйчан бўлиб қолди. Нега? Тўрткўз сабабини билолмай ҳайрон.

Мана бугун ҳам оқ кийимли кишининг олдига бориб қайтиб келишяпти. Турғуннинг паришонлигидан бўлса керак, уйга бориладиган йўл қолиб, бошқа кўчага кириб кетишди. Тўрткўз иккови анча-мунча йўлни босиб қўйишди. Дарё, дарё устидаги кўприк ҳам орқада қолди.

Кенг далага чиққанларида Турғун Тўрткўзнинг бўйнидан занжирни ечиб олди-да, «кет!» деди. Нега?! Қаёққа кетади?! Тўрткўз думини ликиллатиб Турғуннинг кўзига мўлтираб қараб тураверди.

— Сен кетишинг керак, биласанми, бизникидан албатта кетишинг керак,— деди Турғун.

Тўрткўз унинг тилига унча тушунмаса ҳам, кўзига, оғзига, қўл ҳаракатларига қараб туриб фикрини сезиб оларди. Турғун уни кет, деб ҳайдаяпти-ку, лекин ўзининг ажралгиси келмаётгани ёш тўла кўзларидан билиниб турибди. «Воввов»,— деди Тўрткўз унинг атрофида парвона бўлиб. Йўқ. Турғун унинг тилига тушунмади. Тўрткўз уни—ўз ҳомийсини ташлаб қаёққа кетарди!

Шу пайт шаҳар томондан келаётган бир отлиқ уларнинг ёнидан ўта бошлади. Тўрткўз бу қанақа одам эканини дарров пайқади: чўпон бўлса керак, чунки ундан кўнглига жуда яқин бўлган чорва, қўтон ҳиди анқир эди. Юраги севинчдан



ўйнаб кетди. Ахир бу одам Қоравойларнинг қўш-
ниси-ку! Тўрткўз унинг итларини ҳам яхши би-
ларди. Улар билан неча марта тортишиб-тала-
шиб, неча марта ярашган ҳам.

— Бор. Борақол, — деди Турғун яна.

Наҳотки озод қилишса?! Тўрткўз Турғунга
ишонқирамай қаради. У Турғуннинг кўзидан ўз
эрки ўзига берилганини аниқ билди. Наҳотки ту-
ғилган юртини, азиз меҳрибонларини яна кўрса?!
Тўрткўз қувонганидан жинни бўлиш даражасига
борди. Дик этиб сакради-ю, чўлтоқ қулоқларини
қисиб, тилини осилтириб оёғи ерга тегмай учиб
кетди. Отлиққа етиб, атрофида гир айланди,
сўнгра яна орқасига қайтди. Турғунга етар-етмас
Олапар ойиси, эли эсига тушди-ю, юраги жиз
этиб тўхтаб қолди. Орқасига қайрилиб қараса,
Турғун ерга қараганча бир-бир босиб кетаётган
экан. Тўрткўз қаёққа борарини билмай ўрта йўл-
да чўнқайиб ўтириб олди. Ахир яхшиликка ях-
шилиқ қайтариш — вафодор бўлиш Тўрткўзлар
зотининг туғма фазилати-ку.

Турғун жуда ажойиб бола. Ундан кўнгил
узиб кетиш Тўрткўзга оғир эди. Бироқ дадаси—
қассоб-чи? Унинг даҳшатли қўшоғиз милтиғи-чи?

Тўрткўз Турғун қарармикин, деб вовиллади,
аммо у қарамади. Бошини эгганича бир-бир бо-
сиб кетаверди. У машинага ўтириб кўздан ғойиб
бўлгунча Тўрткўз термилиб турди. Дилида у би-

лан: «Хайр, Турғун! Яхшилигингни ҳеч қачон унутмайман!»— деб видолашди. Кейин аста ўр-нидан қўзғалиб, отлиқнинг кетидан эргашди.

...Тўрткўз ниҳоят Оқсойга ҳам етиб келди. Тахта кўприкдан ўтгач, сабри чидамай отлиқни орқада қолдириб, таниш қўтон жойлашган тоғ этагига қараб чопиб кетди.

Қўтонга яқинлашганда қўй-қўзилар қир бети-ни тутиб, пастга тушиб келаётган экан. Қўйлар-нинг кетидан қўлидаги таёғини кўтариб гоҳо «Қурр, ҳайт!» деб ҳайқириб, Қоровойнинг дадаси келарди. Ана, Тўрткўз кичкиналигида сузаман деб қўрқитган кўк серка. У, одатдагидай, олдинда савлат тўкиб келяпти. Бўйнидаги қўнғироғи жа-ранг-журунг қилганида қувонганидан Тўрткўз-нинг юраги қинидан чиқаёзди. Ойижоним Ола-пар ҳам келаётгандир, деб истиқболига югурди. Аммо уни онаси ўрнига акалари Арслон билан Қоплон кутиб олишди. Улар ҳам дарров таниб, чўлтоқ думларини ликиллатиб, ҳидлаб кўри-шишди.

Тўрткўз, ойижоним сурувдан олдинроқ қўтон-га қайтгандир, деб ўйлаб, туйнугидан тутун бурқ-сиётган уйга қараб чопди. Эшикдан қоратўри бир бола чиқди. У ажабланиб тикилиб турди-да: «Ия, манави менинг Тўрткўзимми?» деб бақириб юборди. Бу — Қоровой эди!

«Тўрткўзингман», деб вовиллаб юборди ит.

Уйноқлаб бориб елкасига осилди. Қоровой ҳам Тўрткўзни қучоқлаб олди. Тўрткўз унинг иккала юзини, қўлларини ялаб ўпди. Энди ойим Олапар билан кўришай деб, кўзларини тўрт қилиб теварак-атрофга боқди, гир айланиб ҳамма ёқни қараб чиқди.

Кўринмайди.

Шу чоқ Қоровойнинг дадаси эшакнинг устидан бир нимани аста кўтариб олиб, ерга ётқизаётганига Тўрткўзнинг назари тушди. Юраги «шув» этиб кетди. Унинг олдига қандай етиб борганини билмади. Кўз олдида қонга беланиб онажони Олапар ётарди! Онаси Тўрткўзни таниди.



Ҳатто бир нима демоқчи ҳам бўлди, чамаси. Аммо ичидагини айтмай ҳолдан кетди. Кўзларининг нури эса сўниб, парда боса бошлади... «Онажон, тўхта, бирпас тўхта, дийдор кўришайлик!»— деб Тўрткўз ғингшиб, ўзини унинг бағрига отди. Кўзларини, юзларини, қўлларини ялади, ўксиб-ўксиб йиғлади.

Қоравойнинг дадаси таёғига суянганича Тўрткўзнинг ҳолатини кўзатиб турган экан:

— Манави шўрлик онасини таниб йиғляптиёв,— деди ачиниб.— Хап саними...

Тўрткўз Олапарнинг қонли баданидан бўри ҳиди анқиётганини, уни бўри бўғизлаб кетганини пайқади. У кечаси билан тинчлана олмай, қўтон атрофида кезиб, онаси юрган йўлларни, онаси ётган жойларни ҳидлаб чиқди. Очофат бўриларни азалдан ёмон кўрарди у. Онасини ўлдирганларидан кейин эса ғазаби қайнаб тошганидан тирноқларининг уч-учигача заҳар бойлаб кетди. Тўрткўз дардини ичига сиғдиролмай кечалари улиб чиқди.

7. Бўри билан яккама-якка

Кунлар бирин-кетин ўтиб борарди. Вақт ўтган сайин Тўрткўзнинг ғами ҳам аста эскира борди. У яқин-ёвуқ қўтонлардаги ҳамма итлар билан танишиб олди. Кексароқ итлар: «Э-э, манави

Олапарнинг Тўрткўзи эмасми!»— деб қўйишади унинг жуссасига ҳавас билан тикилиб.

Ҳамма жониворларнинг яхши, ёмони бўлганидек, итларнинг ҳам яхши, ёмони, зеҳни ўткир ва эси пастлари бўлади. Дастлабки кунларда эси пастроқ сўйлоқ итлар Тўрткўзни қўрқитиб олмоқчи бўлишди шекилли, бир-икки дапқир ҳамла қилиб кўришди.

Тўрткўз ҳар ҳолда бошидан анча-мунча воқеаларни ўтказди. Турмушнинг аччиқ-чучугини тотиб кўрди. Чинакам ҳаёт-мамот учун курашга ҳам кириб чиқди. Бу она сути оғзидан кетмаган сўлоқмонлар нимани кўрибди?! Тўрткўз уларни писанд қилмай ўзини вазмин тутди. Улар қилмишларига пушаймон бўлиб қолишди. Кейинча Тўрткўз билан тил топиб иноқлашиб кетишди. Улар Тўрткўз ўйлаганча текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган уришқоқ кучуклар эмас экан. Яхши гапирсанг гапга кўнадиган, дўстликнинг қадрига етадиганлардан бўлиб чиқишди. Тўрткўзга ёққан энг яхши томонлари шу бўлдики, улар ҳам унга ўхшаб бўрининг ҳидини сезишса борми, туклари тикка-тикка бўлиб, кўзларидан ўт чақнарди! Бўйи чўзиқроқ, ранги малла биттаси бор. У Кўппакка жуда ўхшаб кетарди. Уни кўрганида Тўрткўз Кўппакни эслаб қўяди. Агар Кўппак ҳам бу ерда, яхши чўпон қўлида молларга қоровуллик қилиб, овқатини ҳалоллаб

ейдиган қариндошлари орасида ўсганда, балки яхши ит бўлиб етишармиди.

Мана, осмондаги юлдузлар чарақлаб турибди. Ойдин. Қир бети оппоқ қор. Оёқ боссанг ғирчиллайди. Сойдан совуқ изғирин эсмоқда. Лекин Тўрткўзнинг ҳам, оғайниларининг ҳам тўни қалин. Тўқлик—шўхлик келтиради. Арслон, Қоплон ва Тўрткўз қор тўзғитиб, қўра атрофида қувлашмачоқ ўйнашяпти. Эҳ-ҳа! Нариги қўтондан Малла билан Тарғил келиб қолишди-ку! Уларни ҳам ўйинга қўшишди. Ҳаммалари тилларини осилтириб, қор ялаб, оёқнинг чигилини ёзиш учун тоза чопишди-я! Тўрткўз Маллани қорга ағанатиб, энди пийпаламоқчи бўлиб турган эди, нимадир «гурр» этгандай бўлди. Қўйлар ҳуркиб қочгандагина мана шундай шовқин кўтарилади. Буни Тўрткўз кичиклигидан билади. Унинг тагида ётган Малла ҳам ер титрашидан сезибди. Улар бири-бирига ташвишли қараб қўйишди-да, сакраб туриб, қўшни қўрага қараб чопишди. Уларга Арслон, Қоплон, Тарғил ҳам эргашди.

Уртадаги қирдан ошиб, пастга қуюндай қуюлиб тушаётганларида ойдинда кафтдай кўриниб турган қўрадан иккита бўри отилиб чиқди-ю, Қоровултоққа қараб қоча бошлади. Уларнинг йўлини кесиш учун Тўрткўз ва унинг шериклари пастга тушмай қир бағирлаб кетди. Қўрадан чиққанларида бўриларнинг оғзида юки бор эди. Ол-

диндагиси қувувчиларнинг қорасини кўрган ҳамон юкини ташлади. Кейингиси эса қизғанчиқ урғочи қашқир бўлса керак, Тўрткўз, Арслон, Қоплон яқинлашиб қолгандагина оғзидаги қўзи-чоқни ташлади. Аммо кеч қолди. Қоровултоғни айланиб, текисликка чиқишга улгурмасданоқ унга Тўрткўз етиб олди. Интилиб, қўймичига оғзи тегар-тегмас юлқиб юборганди, бўри пастга қараб юмалаб кетди. У ўзини ўнглаб олиб ўридан туришга улгурмаган ҳам эдики, орқадан етиб келган Тарғил билан Малла таппа босди. олдинроқда қочиб бораётган эркак бўри бир қайрилиб қаради, лекин урғочи бўрига ёрдам беришга юраги бетламади, қочди. Тўрткўз унинг кетидан қувди. Тоғма-тоғ, изма-из қувиб кетяпти. Аста-секин шерикларининг шовқини ҳам эшитилмай қолди. Кўз олдида фақат жуссадор, ёлдор кўк бўрининг сағриси-ю, орқа оёқлари гоҳ яқинлашади, гоҳ узоқлашади. Тўрткўзнинг бутун эси-дарди бўрини йўқотиб қўймаса, етса, анави пахмоқ жунлари елпиниб бораётган орқа сонидан шаппа тишлаб узиб олса. Ахир ойиси Олапарнинг қорнини ёриб, юрагини доғлаб кетган қон душмани мана шу бўри эмасми!

Тўрткўз кўк бўрини тирқиратиб қувиб, бир маҳал тоғ силсиласининг тик тепасига чиқиб қолди. Қор қотиб, музга айланибди. Ёнбошдан кучли бўрон уриб турибди. Қорбўронда бўри-

нинг қораси кўринмай қолди. Қўққисдан қаёққа йўқолди?! Тўрткўз ҳайрон бўлиб атрофга қаради. Шу маҳал ўнг томонда нимадир юмалаб кетаётганга ўхшади. Тўрткўз вақтни ўтказмай ўзини шу ёққа отди. Бўрон қорга қўшиб уни ҳам учириб кетди. Оёғи ерга тегиб-тегмай тубанга тушиб кетяпти. Ундан олдинроқ юмалаб бораётган нарсаси бирдан тўхтади. У бўри эди. Тўрткўз том баробар жойдан туриб унинг устига сакради. Бўри эпчиллик қилиб чап берди. Фақат унинг паҳмоқ думидан бир парчасигина Тўрткўзнинг оғзида қолибди. Бўрининг ўзи бўлса ўн қадамча олдинда кўкрагидан қор кечиб боряпти. Тўғриси, қор кечибмас, қорда сузиб боряпти. Ҳарсиллаб нафас олиши аниқ эшитилиб турибди. Унинг чарчай бошлаганини кўриб, Тўрткўз кетидан интилган эди, ўзи ҳам қорга ботиб қолди. Бўрон тоғ бетигаги қорни совуриб, жилғага тиқиб ташлабди!

Тўрткўзнинг бирпасда тили осилиб, ўпкаси шишиб, оғзига тиқилиб қолди. Чирсиллама совуқ, муздай қор ичида туриб, қора терга тушди. «Хап, қўлдан чиқадиган бўлди-да!» Тўрткўзнинг бу ночорлиги ўзига асар қилиб, тишларини фижирлатди. Бахтига, ўздан атиги бир сакрашда етса бўладиган жойда кетаётган бўри ҳам тўхтаб, нафасини ростлашга мажбур бўлди. Ортиқ кутиб бўлмайди. Тўрткўз бор кучини тўплаб яна олдин-

га интилди. Аммо Тўрткўз қимирлаши билан бўри ҳам қимирлади.

Бир вақт Тўрткўзнинг оёғи қаттиқ ерга тегди. Шу заҳотиёқ вужудида янги бир куч пайдо бўлди. Кўзларида ўч олови ёнди. Ундан олдинроқ қор дарёсидан чиқиб чўзилиб ётган бўри ҳам тишларини шақиллатиб ўрnidан турди. Афтидан у энди қочмоқчи эмас. Кўк ёлини хурпайтириб яқинлаша бошлади. У бир ҳамла биланоқ ишини тамомлай деб ўйлади шекилли, бўринини эгиб, узун тумшугини чўза бошлаганди, Тўрткўз томоғидан олишини кутиб турмай, бўрининг қулоқчеккасидан шаппа тишлаб отиб юборди. Бўри жилғанинг ичидаги қалин қорга бориб тушди. Бўрини ётган жойида боса қолмоқчи бўлиб интилувди, у чап берди. Тўрткўз зарб билан борган экан, сирғаниб кетиб, қалин қорга тиқилди. Ҳали қордан чиқиб ўзини ўнглаб олганича бўлмай, бир вақт Кўппак тишлаган яраси қайта янгилангандай



бўлиб, кўзидан ўт чақнаб кетди. Жон аччиғида шартта қайрилган экан, бўрининг орқа оёғи оғзига тўғри келиб қолди. Тишларини ботириб ғачир-ғачир чайнай бошлади. Бўри оғриққа чидамай орқа оёғини олиб қочди. Тўрткўз ҳам сонини ажратмоқчи бўлиб, орқа оёқларини олиб қочди. Иккови ҳам бирининг оёғига бири маҳкам ёпишиб олган. Жилғанинг яланг қирғоғида қуюндай гир-гир айланишади. Тўрткўз қанча вақт гирдикапа-лак бўлиб айланганларини билмайди. Фақат те-варак-атроф ёришиб, қор бети ярқираб, кўзини қамаштирганидагина тонг отганини пайқаб қолди. Улар бўлса бирининг оёғини бири тишлаб, ҳамон айланар эди. Қирғоқдаги харсанг ва бутанинг кўзга илғар-илғамас лип-лип ўтишига қараганда оғриқ зўридан жуда тез айланаётганлари билиниб турибди. Шунгами, бир вақт жонли ҳалқа узилди-ю, иккови икки ёққа ағанаб тушди.

Тўрткўз боши айлангани босилар-босилмас атрофга аланглаб харсанглар, буталарнинг орасидан бўрини қидира бошлади. Ана унинг қораси туман орасидан кўринаётгандай кўринди. Ҳатто у ўрнида қимирлагандай ҳам бўлди. Тўрткўз ундан кўзини узмай гандираклаганча ўридан турди. Бўри ҳам турди. Тўрткўз унга қараб ғазаб билан ҳурди. Бўри ҳам тишларини иржайтириб ириллади. Иккови ҳам бир вақтда секин-аста юриб келиб бир-бирига ташлан-

ди... Тўрткўз тишламоқчи бўлса у қўймайди, у тишламоқчи бўлса Тўрткўз қўймайди. Тишлари бир-бирига шақ-шақ урилади. Кўзларини кўзларидан узмай ириллашиб пайт пойлашади. Бўри Тўрткўзни ўлдирмоқчи, Тўрткўз уни ўлдирмоқчи. Бироқ Тўрткўзнинг мадори қуриб, оёқлари қалтираб кетяпти. Қани энди тамадди қилишнинг имкони бўлса... Бўри ҳам қалтираяпти. У мана шу душманнинг иссиқ қонини ичсам, ичини ёриб, жигар-бағри, юрагини есам, деб суқ кўзларини Тўрткўздан олмайди: шамғалат қилиб узсам дейди. Бир маҳал у оғзини ўнгирдай очиб, тўсатдан Тўрткўзнинг томоғига интилди. Тўрткўз юқори сапчиди-ю, бўрининг гарданидан фарч тишлади. Шу чоқ Тўрткўзга ўмови ўйилиб кетгандай туюлди: бўрининг оғзига ўмови кириб қолгани аниқ эди. Тўрткўз бўрининг бўйнидан қаттиқ тишлаб, у ёққа-бу ёққа юлқилаб кўрди. Бўри, аксинча унинг ўмовини қўйиб юбормай ёпишиб олди. Тўрткўзнинг бўрини йиқитишга ортиқ мадори қолмаган эди. Бўри ҳам уни ағдаришга уриниб кўрмади — у ҳам ҳолдан тойган бўлса керак. Иккови тишлашганча тикка тураверишди. Кун оғди. Жилғага кўланка тушди. Тўрткўз орқа оёқлари толиб ўзидан-ўзи эгилиб кетаётганини сизди. Қараса, бўри ҳам чўкиб боряпти... У ёғи нима бўлганини билмайди — Тўрткўз ҳушидан кетди.

У тишига қаттиқ бир нима теккандагина ўзига келиб, кўзини очди. Қоровойнинг дадаси! Қамчи дастани жағига тиқиб оғзини йириб очаётган экан. Бошқалар бўлса бўрини думидан судраб, нарироққа олиб бориб ташлади. Тўрткўз бўрига қараб ўрмаламоқчи эди, кучи етмади.

Қўтонга қайтишлари биланоқ оқ кийимлик бир одам келди. Бундай оқ кийимлик одам бир вақт Турғунларникида Тўрткўзнинг ярасини даволаган эди. Тўрткўз ётган жойида унга салом бериб, чўлоқ думини қимирлатиб қўйди...

Тўрткўз бир ҳафтадан кейин ўмовини кўтариб, далага чиқди. Арқонда осиглиқ турган терига кўзи тушиб, беихтиёр жуни тикка-тикка бўлиб кетди. Бу — ўша кўк бўрининг териси эди.

Қор кетиб, ер бети кўкариб қолибди. Кўкда қуёш чарақлаб турибди. Тўрткўзнинг қовоқлари юмилиб кетаверди. Кўзини очганида атрофини Қоровой билан ўртоқлари ўраб олибди.

— Бўри олган мана шу Тўрткўз!— деб Қоровой фахрланиб турибди.

— Хўп яхши ит-да!

— Вой, жонивор-эй!

— Қоровойнинг Тўрткўзидан зўр ит йўқ!..— деб болалар тоза мақташди. Тўрткўз бу мақтовлардан уялиб, бошини ердан кўтара олмай, қўйинглар, деб думини ликиллатди. Куркани қанча мақтасанглар шунча шишади. Мени қўйинглар,

уяламан. Мақтайдиган нима иш кўрсатибман?
Увоқ молу қорамолни ўғрилардан қўриқлаш ота-
бувамиздан қолган касбимиз-ку, дегиси келади
уларга.



ҲАМСУҲБАТЛАР

1. Хўжамқулбийнинг Сирдарёга қочгани

Шер уйда бобоси билан қолади. Ойиси ҳам, дадаси ҳам ишга кетишади.

У зерикканидан катта кўчага чиқиб у ёққа-бу ёққа ўтаётган машиналарни томоша қилишни яхши кўради. Бобосини етаклаб, ҳа, бобоси уни эмас, у бобосини етаклаб, муюшгача боради. Чунки, бобоси катта одам бўлгани билан букчайиб қолган, имиллаб юради. Муюшга етганларида бобоси бир қўлидаги курсини девор тагига қўйиб ўтиради. Шерни бўлса тиззалари орасига олади.

Шер ҳамма машиналарни билади: Ана «Волга»!, ана «Москвич»! деб айтиб туради. Бобоси то қўлини кўтариб пешонасига соябон қилгунча

машина ғизиллаб ўтиб кетади. «Бай-бай-бай!— деб бошини ликиллатади бобоси.— Мисоли Ғирот!»

«Ғирот»нинг нималигини Шер билмайди. Лекин бобоси ҳам машиналарнинг қайси бири «Волга», қайси бири «Чайка»— билмайди. Бобоси қишлоқдан келган-да! У ёқда бунақа машиналар камроқ бўлса керак.

Мана, катта кўча муюшига чиқмаганларига анча бўлди. Бобоси эрта-кеч каравотда ётади. Юз-қўлларини ҳам каравотда ўтириб ювади. Ойиси сув қуяди. Шер сочиқ тутади. Артиниб туриб: «Баракалло. Умринг узоқ бўлсин», деб алқайди бобоси. Унинг шу гапи учуноқ Шер ҳар куни югуриб бориб, сочиқни қўлига олволади.

Кечки пайт ҳамма овқат ейди. Бобоси бўлса, фақат озгина шўрва ичади.

Шер косасидаги иликни бобосига илиниб олиб кирса, у киши бош чайқайди.

Неварасига тикилиб туриб: «Худди ўзим-а!», дейди пичирлаб.

Қизиқ. Шер қандай қилиб бобосидек бўлсин?! Бобоси букчайиб қолган катта одам. Шер ҳали кичкина. Бобосининг оппоқ соқол-мўйлови бор, Шернинг бўлса... соқол-мўйлови йўқ. Бобосининг оғзида иккита тиши қолган. Худди чўкир-такка ўхшайди. Шерники бўлса... У ўгирилиб тошойнага қарайди. Тошойнадан оғзи тўла май-

да тишлари кўринади! Ана, ҳамма тиши бутун-ку?

У қайрилиб бобосига боқди. Шу заҳоти айтмоқчи бўлган жавоби эсидан чиқди.

— Е-енг, бўлмаса касал бўлиб қоласиз,— деб ялинди Шер.

— Томоғимдан ўтармиди.... Ўзинг ейқол,— деди бобоси.

Кичкина бўла туриб Шернинг томоғидан ўтади-ю, нега кап-катта бобосининг томоғидан ўтмайди?

Шер бобоси бир вақт икки тоғорача шўрва ичиб, суюқларигача кемириб қўйганини эслади.

— Алдаяпсиз! Хў-ў илгари икки тоғора шўрва ичган эдингиз-ку?— деди бошини ликиллашиб. (У ҳали «тоғорача» дейишни билмас эди.)

Бобоси кулимсиради:

— Икки тоғора овқатни фақат Хўжамқулбий ея оларди.

— Қандай қилиб, бува?

— «Ҳоп, ҳоп» қилиб.

Шер лунжини шишириб, кўзини олайтириб «ҳоп, ҳоп» қилиб кўрди.

— У ўзи нима?

— Одам. Бироқ туядай эди.

— Вуй-й! Туядай?

— Ҳа, туядай одам эди. Сендайлик вақтимда Ичкентда турардик...

— Ичкент... нима у?

— Нима бўларди, Ичкент-да. Кўрмаган-мисан?

— Йўқ.

— Билмасанг айтиб бераман, қулоқ сол. Ичкент — эски қишлоғимиз. У баланд тепада эди. Атрофи кўрғон. Тўрт томонида тўртта дарвозаси бўларди. Кечалари дарвозалар тамбалаб қўйиларди. Қароқчилар бостириб келгундай бўлса урамиз, деб кўрғонга тақалган томларнинг устига тош уйиб қўйилар эди.

— Бува, бува! У тошларни қароқчиларга Хўжамқулбий отармиди?

— У гавдасини кўтариб юрса ҳам катта гап эди.— Бобоси кимгадир жаҳл қилгандай бўлди.— Хўжамқулбий дарвозасининг ён томонидаги супадай оқ харсангга намат солдириб ёнбошлаб ётарди. Овқатни ҳам ўша ерда ерди.

— Икки тоғора овқатни-я!

— Йўқ, бир тоғора...

— Ҳали икки тоғора девдингиз-ку?

— Қулоқ солгин-да, болам, олло дегунча уриб ўлдирмай...

— Йўқ, урмайман. Икки тоғорани қачон еган бўлмаса?

— Хўп, хўп, эшит,— Бобо Шернинг елкасига аста қўлини тегизди.— Икки хизматкори бир тоғора норинни кўтариб чиқиб Хўжамқулбийнинг

олдига қўйганини, кейин иккалови икки томонида туриб ошатганини ўз кўзим билан кўрганман.

— У «ҳоп-ҳоп» қилиб ермиди?

— Ҳа, у фақат оғзини очар, «ҳоп-ҳоп» қилиб ерди.

— Биров ошатмаса ўзи еёлмайдими?

— Қорни жуда катта эди-да, тоғорага эгиллолмасди. Узун бўз кўйлагини йиртиб юборгудек тирсиллаб, икки тиззасининг устида турарди.

— Вуй-й!..

— Ҳа, рост, болам. Биз сендайлигимизда Хўжамқулбийнинг овқат ейишини томоша қилиш учун эшигининг олдидаги майдонга тўпланишардик.

— Менгаям кўрсатинг, бува, хўпми? Хўп дейқолинг!

— Хўжамқулбий Худоёрхон замонида ўтганку, болам,— Шернинг бобоси жилмайди.— Уни ўша вақтдаёқ одамлар қора калтак қилиб Сирга қувиб юборишган.

— Кўп овқат егани учунми?

— Йўқ.

— Нега бўлмаса?

— Нега бўларди, болам. Қорни тўқнинг қорни оч билан нима иши бор, дейдилар. Менинг ҳам сендай пайтим. Ичкентликлару ташқаридагилар қора калтак бўлиб кетишди. Хўжамқулбийнинг дарвозасидан ёпирилиб киришди-ю:

«Қочибди!» деб чувиллаб қолишди. Кейин катта бўлганимда тушунсам, Худоёрхон аскарларини кийинтириш учун халққа куртаки — пахталик нимча солиқ солган экан, Хўжамқулбий «тез тўланглар», деб зуғум қилибди. Мато, пахта топганлар бичиш-тикишни эплашолмайди, бичиш-тикишни биладиганлари мато, пахта топишолмайди, шу тариқа роса қийналишибди. Хўжамқулбий «тез топшир» деб қистармиш. Гапини қайтарган бир камбағални тутдириб майдонда сиёсат учун калтаклатган экан, бечора ўлиб қолибди. Шундан кейин сабр косаси тўлган халқ қора калтак бўлиб кўтарилган экан. Хўжамқулбий айғоқчиларидан эшитиб қолган бўлса керак, Сирдарё бўйидаги тўқайга қочибди.

Шер бобосининг гапларига диққат билан қулоқ солган бўлса-да, кўп жойига тушунмади. Аммо Хўжамқулбийнинг «ҳоп-ҳоп» қилиб ямлайдиган ўрадай оғзи, икки тиззасининг устига осилиб тушган билқилдоқ қорни, ғадир-будир товоқдай башараси кўз ўнгидан кетмади.

У бобосининг тиззасига бошини қўйиб уйқу аралаш сўради:

— Икки тоғора ейди, девдингиз, емади-ку?

2. Бобосининг мактабга кеч қолгани

Шер кимдир отини атаб чақирганини эшитиб қолди. Кўзини очса, чақираётган бобоси экан. У

ялангоёқ, ялангбош ҳолича бобоси ётган хонага кириб борди.

— Лаббай, бува?

Бобоси ёстиқдан бошини кўтарди:

— Акангга айт, болам, мактабидан кеч қолмасин, ҳа, айтганча, ўзинг нима қилиб ўтирибсан? Тезроқ ўқишга бормаёсанми?— деб ҳазиллашди.

— Мен кичкинаман-ку, ҳали.

— И-я, ҳа-а, кичкинаман, дегин. Ман сендай-лигимда, йўқ, сендан тикроқ бўлсам керак, мактабга қатнардим.

Бобоси шундай деди-ю, шифтга тикилганча уҳ тортди. Нега уҳ тортди, Шер тушунмади. Ёки биров хафа қилдимикан? Бобоси шифтга қараб ётганча ўзи билан ўзи сўзлашаётгандай гапирди:

— Бир сафар мактабга кеч қолганман ҳам...

Шер бобосининг кун чиқмасдан туришини эслади.

— Сиз ҳаммадан эрта турасиз-ку, бува?

— Уша куни гафлат босиб ухлаб қолибманда, болам. Онам раҳматлик...— бобонинг овози титраб кетди.

Оппоқ, ўсиқ қошлари кўтарилганда Шер бобосининг йиғлаётганини кўриб қолди.

— Қорнингиз оғрияптими, бува?— деб сўради бобосига жуда-жуда раҳми келиб кетган Шер.

— Ҳа, сал оғриб турипти,— деди бобоси рў-

моли билан кўзларини артиб.— Онам раҳматлик, яна бир оз ухлай қолсин, деб мени уйғотишга кўзи қиймапти. Жуда кўнгиллари бўш эди. Бир вақт уйғонсам — кун ёйилиб кетипти. Энди қандоқ кўриндим домламнинг кўзига? «Йўқол, бадбахт, ювуқсиз юзингни кўрмай!» деб тескари қарайдиган одатлари бор. Нега уйғотмадингиз, деб йиғладим...— бобо яна ўсиқ, оппоқ қошларини учириб, бурнини тортиб-тортиб қўйди.— Онамга аччиқ қилиб мактабга оч-наҳор кетдим. Битта зоғора нон кўтариб эшиккача зорланиб чиққан эдилар-а. Мен нодон қайрилиб қўлларидан олақолмабман ҳам. Шу-шу, онам раҳматлик «болагинам мактабига кеч қолмасин», деб саҳардан уйғотадиган бўлдилар.

— Мен ҳечам кеч қолмайман, бува,— деди Шер.

Бобоси кулимсираб суякдор қўли билан унинг бошини силади.

— Сен бўладиган боласан, болам,— деб пичирлади.

3. Чўлтоқ сигир сотиб олишгани

Шер ўт учириш машинасини у ёқдан-бу ёққа учириб, ўзи зўр бериб дудулаётганида каравотда ётган бобоси сут сўраб қолди.

— Сут йўқ, бува,— деди Шер.



Шер уйда сут йўқлигини аниқ биларди. Эрталаб турса сут идиш тўнқариб қўйилган экан.

— Нега?

Шер машинасини полга қўйиб бобосига қаради.

— Нега бўларди, сутчи холам олиб келмаган-да.

Агар олиб келганида кўча эшикнинг электр қўнғироғини чаларди. Ойиси чиқиб оларди. Ишга кетиш олдидан пишириб холодильникка қўйиб кетарди. Буни Шер яхши билади.

— Сигир олсанглар бўлмайдимми?

Шер ўтирган жойида бобосига анграйганча қараб қолди: нима деб жавоб берсин?

Бобоси қизиқ гапларни гапиради. Бир сафар ҳаммомга кетаётганларида икки-уч жойда тўхтаб-тўхтаб дам олиб: «Ҳаммомга миниб боргани эшакларинг йўқ»,— деб хафа бўлган эди.

Шер бобосининг гапини дадасига айтганида дадаси: «Эшак қишлоқда бўлади. Шаҳарда нима қилсин?»,— деган. Сигир ҳам қишлоқда бўлса керак. Шаҳарда нима қилсин?

Бобоси яктагининг олдини очиб, қорнини силай бошлади.

Шер ўйинни қўйиб, каравотга чиқиб ўтирди-да, бобосининг кўкраги пастига қўлини текизди.

— Шу ерингиз оғрийдимиз?— деб сўради. (Доктор келиб кўрганида бобосига шундай савол берган эди.)

— Шу ерим,— деди бобоси, афти буришиб.

Шер аста силади.

— Босилай дедимиз?

— Сал-пал... Қани энди бир коса хом сут бўлсаю ичсам — кўкрагимнинг тафтини оларди.

Шер ўтирган ўрнида типирчилади, атрофга аланг-жаланг қаради. Эҳ, керак бўлганда сутнинг йўқлигини! Кераксиз вақтда ачиб ётади. Ойиси ишдан келсин, албатта айтади.

— Сен сигир боққанмисан?— бобоси тўсатдан сўраб қолди.

Шер ҳайрон бўлди. Ахир у сигирни биринчи марта Тошкент денгизига чиққанларида кўрган

эди: йўлда болалар «ана сигир» дейишди. Автобуснинг деразасидан қараса, сигир ўтлоқда юрибди: ўзи қизғиш, иккита шохи бор, узун думини у ёққа-бу ёққа силкитади...

— Ман боққанман,— бобоси шифтга қараганча маъюс кулимсиради. Сендайлигимда дадамга «сигир олиб беринг», деб ялинганим-ялингани эди. Нега десанг, тенгқурларимнинг сигирлари бор. Улар ҳар куни кечқурун кўча бошига чиқиб, қирдан пода қайтишини пойлашади, ҳар қайсиси ўз сигирини олдига солиб, уйига қайтарди. Уларга жуда ҳавас қилардим. «Қачон биз ҳам сигирлик бўламиз-у, мен ҳам ўртоқларим билан бирга кўчанинг бошига чиқиб қирдан пода қайтишини пойлайман!» деб орзу қилардим.

Шер бобосининг гапини бўлмайдик қат билан қулоқ солиб ўтирди. Бобосининг гапи тўғри, у ҳам қип-қизил ўзиюлар ўт ўчириш машинасини ўртоғининг қўлида кўриб, дадасига «олиб беринг» деб хўп қисталанг қилган...

— ...Бир куни кечга яқин дадам шаҳарга икки туя буғдой ортиб жўнади. Эртасига мактабдан келсам, дадам ҳам бозордан қайтибди. Сигир олибдилар ҳам, подага қўшибдилар ҳам. Теримга сизмай кеч киришини ҳам кутмай кўча бошига қараб чопдим. Қун ҳам ботди, пода ҳам келди. Ўртоқларим ўз сигирларини ажратиб олиб кетишди. Мен бўлсам нуқул елини тўрва-халтадай семиз

сигирларга тикилиб «меники шу бўлса керак», дейман ичимда. Подачи поданинг оёқ томонидан чанг ютиб, элан-қаран юриб келаётган сигирни таёғи билан кўрсатиб: «Анови сеники!», деди. Югуриб олдига борсам, қовурғалари шақир-шақир саналиб турган, чўлтоқ дум, хунук, бир тарғил сигир. «Ялина-ялина етишганим шу сигир бўлдимми?», деб алам қилганидан йиғлаб юбордим. Кейин, болаларнинг мазах қилишларидан кўрқиб, сигирни ажратиб олдим-да, қоронғи тушгунча далада ўтирдим. Ёш эдим, дадам раҳматликнинг бундан яхшироқ сигир сотиб олишга қурби келмаслигини қаёқдан билай?

Шер бобосининг ҳолига ачинди. Рост-да, унақа думи чўлоқ хунук сигирни олдинга солиб ҳайдаб, болаларга кўринишдан ёмони йўқ. Ҳў, қайси кун бир мушук болани кўчадан топиб олиб, муюшда турганида болалар кўриб қолишиб: «Иркит мушукчани кўтариб юрибди, вуй-й! Ўзи-ям иркит экан!», деб мазах қилишмаганмиди?

4. Бир туя қовун бир танга пул бўлгани

Шер бобосининг олдига кичкинароқ кўкча қовун кўтариб кирди. Бобоси унинг шарпасига уйғониб, қовунга тикилиб қолди. Шер «егилари келяпти», деб ўйлаб:

— Сўйиб берайми?— деб сўради.

Шер ҳозир унга, унинг қўлидаги кўкчага қараб туриб бобоси ўз болалигини кўраётганини қаёқдан билсин?

Бобо аста бош чайқади:

— Узинг ейқол, болам... мендан ўтармиди...

— Йўқ, ейсиз. Сиз енг. Дадам бошқа олиб келади,— деб Шер қистай бошлади.

— Узинг е, болам. Сендай чоғимда менинг ҳам ҳандалагу кўкчаларим кўп эди.

— Жуда кўпмиди?

— Жуда. Полизимизда сойнинг тошидай юмалаб ётарди.

— Вуй-й!— Шер чапак чаламан деб қўлидан кўкчасини тушириб юборишига сал қолди.

Бобо ўрнидан туриб, Шерга қараб энгашиброқ ўтирди.

— Гоҳо мактабхонага катта кўчадан айланиб боришга эриниб, далама-дала кесиб ўтардим. Полизимиз ҳам сўқмоқ йўлнинг ёқасида эди. Утиб кетаётиб шундай қайрила қолардим.— Бобо кўзларини чирт юмиб лабларини қимтиб, шўх қилиқ қилди.

Шер пиқ-пиқ кулди.

— Кейин нима қилардингиз?

— Кейинми? Кейин пайкалдан пайкалга ўтиб палакларни оралаб кетардим. Бир сафар иштонимнинг почаси шудрингдан жиққа ҳўл бўлиб...

Шер ўз иштонига қаради: тиззасидан ҳам келмайди.

— Бува! Меникидақа калта иштон кия қолмаган экансиз-да? Ҳўл бўлмасди.

— ...Эски замонда сеникидай калта иштон йўқ эди, болам. Биз ялангоёқ бўлиб, узун бўз иштон киярдик, ҳа. Оёғим музлаб, ўзим қалт-қалт титрасам ҳам фарқ пишиб «мени е, мени е», деб турган қовунларни ташлаб кетолмаганман. Ушанда отнинг калласидай келадиган чимтўрлама шакарпалакни бандидан ушлаб, тортиб юборсам, қарс ёрилиб кетса бўладими!

— Вуй-й!

— Ҳа, қарс ёрилиб кетди — эти оппоқ, қўзилаб турипти, уруғи бўлса сап-сариқ. Ёришга ёрдим. Энди нима қилишим керак? Албатта ейшим керак. Увол бўлмасин дедим. Чўккаладим-у, ея бошладим. Қани тамом бўлса!

Шер беихтиёр тамшанди.

— Жуда ширин эканми?

— Жуда.

— Қантдайми?—Шер ютинди.

— Қантдаймиди, йўқми, ҳозир эсимда йўқ. Ширинликка ширин эди,— хўрсинди бобо. У чалқанча ётиб, аста гапирарди.— Баъзан шундай ҳам бўларди: қўлингидан кичикроқ кўкчадан узиб, жилдимга солардим-у, мактабга чопардим...

Шер бу пайт ўтириб олиб кўкчасини сўя бошлаган эди.

— Қўлингни кесиб олма, эҳтиёт бўл,— деди бобоси ёстикдан бошини кўтариб.— Опке, мен сўйиб берақолай.

— Сиз ётаверинг, ўзим,— унамади Шер.

У тилган тилимини шоша-пиша оғзига тиқар эди. Азбаройи маза қилганидан матросча қора кўйлагию, ичидаги майкасининг ҳам олди шалаббо бўлиб кетганини пайқамади. Энгагининг икки четидан чак-чак шира томарди. Кулимсираб қараб турган бобоси рўмоли билан соқолини артибартиб қўяётганини пайқаган Шер:

— Енг, бува,— деб қинғир-қийшиқ кесилган бир тилим қовун узатди.

— Ҳа, ўша йили зап қовун битган эди,— деди бобо ўйчан.

— Олақолинг.

— Сендайлигимда беармон еганман. Узинг еявер, болам.

— Кўп...— Шер ҳаяжонланиб, панжаларини очиб иккала қўлини бирдан кўтарди.— Шунча еганмисиз?

Бобо тасдиқлаб, бош қимирлатди.

— Эрталаб ҳам, кечқурун ҳамми?

Бобо кулимсиради.

— Егандан ортганини сотганмиз ҳам, дадам раҳматли яхши пишганларини узиб тўрт қопга

солиб, туяга ортиб берган эдилар. «Бозорбоши-даги Эрмат боққолга олиб бор. Инсофни ўзига берсин», дедилар. Минганим боши бир газ, бўйни уч газ келадиган нортуя эди. Ариқ келса кечмасди, сакраб ўтиб кетарди, жонивор. Бўзлатиб ҳайдаганимча бозорбошига етиб бордим. Эрмат боққол юм-юмолоққина, оппоқ одам эди. Дўконида чўккалаб ўтирган экан. Дадам илгари айтиб қўйган эканми, мени кўриши билан: «Опкелдингми? Ҳа, баракалла», деди. Мен ҳам суюниб кетиб: «Опкелдим, амаки. Инсофни ўзингизга берсин экан», дедим. Боққол қопларни бўшатди-да, қовунларга қараб туриб: «Ҳаммаси сап-ча-ку, яна инсофдан лоф урганига ўлайми!», деди. Лол бўлиб қопман. Ҳар бири отнинг калласидай келадиган, шираси тилни ёрадиган амирий, шакарпалак, босволди-ю, кўкчалар-ку, «сап-ча» дейди-я! Сендай... йўқ, сендан тикроқ эдим чамаси, «Боққол амаки, унақа деманг», дедим. «Бор-бор! Муштдай бошинг билан...— Бобо ҳансираб қолди. Тўхтаб нафасини ростлади.— Гапни ким қўйибди сенга!» деб жеркиб ташлади. Кейин ҳамёнидан бир нарса олиб узатди. «Ма, данданга обор. Танишимнинг ўғли бўлганинг учун ҳам сийлаб, қовунингни олдим. Бўлмаса олмасдим. Бари йўлда уришиб, ичи тушган. Икки кунга қолмай ачиб, сасиб кетади», деди. Ушанда қовунларни йўлда уринтириб қўйиб, боққол ама-

кини ранжитиб қўйганим учун анча хижолат бўлган эдим,— деди бобо бош чайқаб туриб.

Шер бобосининг чуқур ух тортганини пайқамади-ю, мийигида ғалати илжайганини сезиб қолиб:

— Бува, буважон! Ҳалиги боққол амаки сизга нима берди, а? Айтинг, айтақолинг! Кунжутли ҳолва бердимиз?— деб қистай бошлади.

— Бир танга берди...

— Уни еб бўлмаса...— Шер қовоғини солди.

— ...Ҳа, уни еб бўлмайди!— Бобоси Шернинг пешонасини силаб қўйди.— Дадам раҳматли кафтининг ўртасига жой бўлиб кетган бир танга пулга қараганча турган жойида туриб қолди. Ҳафталаб, ойлаб тиним билмай ер таталаб етиштирган қовунимизнинг бир туяси...

— Бува, бува!— Шер қўлини артган сочиғини ерга ташлади-да, қувонганидан қичқириб юборди.— Мен туяни кўрганман! Жуда катта. Панжаси худди гижда нондай. Дадам билан бозорга сомонга чиққанимизда кўрганман...

— Ана шундай, болам. бир туя қовунимиз атиги бир танга пул бўлган. Ахир фақат қовун билангина кун кўриб бўлмайди-ку! Тирикчилик учун озиқ-овқат, кийим-кечак дегандай...

— ...Оғзи мана бундай! «Боф, боф!» қилади.

— Туфугинг сачраб кетди, болам. Сочиқ билан оғзингни хам арт. Ха. бавақалла. Энди кўк-

рагингни, қорнингни...— Бобо бирдан қорни аралаш кўкрагини ушлаб қолди.

Шер сакраб туриб, бобосининг каравотига чиқиб олди.

— Ҳа, бува, оғрияптими?— У кичкина қўлча-си билан бобосининг кўкрагини силай бошлади.— Босилай дедими?— У бобосидан дам-бадам сўрарди.

Бобоси ҳам тасдиқлаб бош силкирди.

5. Бобосининг йигитлиги

— Шер! Хў Шербек!— бобоси каравотда ётган жойида чақирди.— Қайдасан, болам?

— Бу ердаман,— деди бошқа хонада туриб Шер.

— Нима қияпсан?

— Иш қияпман.

— Қандай иш?

— Ишдақа иш-де,— Шер бобоси ётган хонага кириб келди. Қўлида бир варақ қоғоз бор эди.

— Ишладим дегин. Ҳо азаматим,— бобоси ётган жойида қўзғалиб Шернинг бошини силади.

— Мана, расм солдим. Қаранг, самолёт. Учувчиси ҳув ана кабинада ўтирибди. Р-р-р! Прерактивний,— Шер гир айланди.— Р-р-р!

— Бирпас тўхта. Ҳассамни топиб бер.

— Мана ҳассангиз,— Шер каравотнинг оёқ

томонида суёглик турган ҳассани олиб бобосига берди.

— Умрингга барака берсин. Катто йигит бўл,— алқади бобоси.

— Хўп. Сизам катто йигит бўлинг,— Шер бобосига жавоб қайтарди.

— Қани энди айтганинг келиб, йигит ёшига қайтсам,— бобоси негадир инграгандай бўлди.

— Бўласиз.

— Бўлиб ўтганман.

Бобоси адрас чопонини ёпинди-да, Шернинг ёрдамида ҳовлига чиқди. Куз мавсуми бўлишига қарамай қуёшнинг тафти ҳали баланд эди. Баҳордагидай майин шабада эсиб турибди.

Бобо қуёш қаршисида кўзларини юмиб ниманидир эслаётгандай тўхтаб қолди. Шабада унинг оппоқ соқолини елпитиб, яланг тўшига аста тегизиб гўё қитиқлар эди.

Бобо бир вақт кўзларини очди. Унинг кўзларида ҳам кулги, ҳам ёш бор эди.

Шер қўрқиб кетди:

— Бува, ҳей бува!— Шер бобосининг қўлидан тортқилади.— Нега йиғлаясиз?

— Нега йиғламай? Қарагин.

Шер атрофга қаради: тепаларидаги сўрида қирмизи узум бошлари кун тушиб ялтираб турибди. Ҳовли ўртасидаги олма, ойиси айтмоқчи,

«бошини еб қилган». Худди барг ўрнида ҳам ол-
ма дейсиз. Шернинг оғзи сув очди.

— Бува, узум узиб берайми?

— Раҳмат.

— Олма егингиз келдими?

— Ҳе-е, чироқ, олма ейишга тиш қаёқда дей-
сан. Айт-чи, бу дарахтларни сен экканмисан?

— Мен кичкинаман-ку.

— Ҳа-а, шундай дегин, даданг эккан экан-
лар-да.

— Мен бўлсам кўчат экдим.

— Ҳа, балли-балли.

— Лимоннинг уруғиниям экдим.

— Мен ҳам қишлоқдаги боғимизни данакдан
кўкартириб катта қилганман. Қаерда яхши ўригу
олма кўрсам қаламча олиб улардим.

Шер бобоси ҳассага таяниб туриб аста кула-
ётганини кўриб қолди. Бобо табассумини мўйло-
ви билан паналаб кулар, кўзлари неварасида
бўлгани билан бу пайтда у ҳеч нарсани кўрмас
эди.

Шер пайқаб қолиб, қўлини бошига югуртир-
ди, у ёқ-бу ёғига қаради. Анави олма шохидаги
чумчуқлар ҳалигиндай... қилган бўлмасин яна.
Йўқ, сочига илашган яримта қовжираган барг
демасангиз, топ-тоза.

У бобосига тармашди:

— Нега кулдингиз-а?

— Курси қани?

— Айта қолинг.

— Тиззам қалтираб кетяпти. Мени ўзингдай илиги бақувват деб ўйлайсанми? Дармон йўқ, болам, дармон.

— Курсини онкелсам айтасизми?

— Олиб кел, ўтирай. Ана ундан кейин...

Шер бобоси бошлаган гапини охирлатгунча чопиб бориб курсини олиб келишга улгурди ҳам.

— Айт-чи, сен ҳеч қаламча ўғирлаганми-сан?— Бобо Шер қўйиб берган курсига жойлашиб ўтириб олгач сўради.

У тушунмади. Киприкларини пирпиратиб ҳамон мийиғида кулаётган бобосига боқди. Ўзи қаламча нима? Еса бўладими уни? Нега қаламча ўғирлаш керак?!

— Ўзи кечирсин-ку, лекин мен ўғирлаганман.

Шер бобосига анграйиб қараб қолди. Йўғ-е! «Али бобо ва қирқ қароқчи» даги қароқчилар, эртақлардаги ўғрилар бошқача бўлишар эди-ку? Мўйловдор, бир кўзи кўр, ярим яланғоч, қўллариди мана бундай пичоқ. Тушингда кўрсанг ҳам юрагинг ёрилади улардан! Бобоси уларга ҳечам ўхшамайди-ку?!

— Йигитлик экан-да,— бобо бошини сарак-сарак қилди.— Қишлоғимиздаги энг катта боб Абдулазиз ҳожиники эди. Ҳозир колхозга ўтиб кетган. Кўргандирсан? Кўрмаганмисан? Ҳа, унда



борганинга бир томоша қил. Жуда аломат. Уша Абдулазиз ҳожининг боғи тўрида икки-тагина туп гилоси бўлар эди. Бай-бай-бай! Пишганда ҳар бир донаси ёнғоқдай бўлиб кетар, ранги-чи, бамисоли ёқут. Шохларида маржондай тизилиб турар эди.

— Бува, ҳе-е бува, еганмисиз?

— Ҳа... Йўқ. Кейинча...

— Ширинми?

— Олдин гапни эшитгин. Ҳа, ҳалиги қишлоғимизда гилос бўлар эди-ку, бироқ бундақасини кўрмаганман. Абдулазиз ҳожи Ҳажга борганида кўчатини аллақайси юртдан олиб келган экан.

Қишлоқдаги боғдорлар борки, иккитасининг боши бирикса бўлди, Абдулазиз ҳожининг гилоси ҳақида гап очилар эди. Утган-кетганнинг кўзини

ўйнатар эди-да, ўзиям. Жа таърифий гилос эди. Ҳаммамиз қаламча сўраб кўрганмиз. Бермади, хасис! Хап, деб яндиму кўнглимга тугиб қўйдим.

— Нимани тугдингиз бува?

— Абдулазиз ҳожини бир бопламоқчи бўлдим-да.

— Мен гилосидан териб қийиқчангизга тугибсизми дебман.

— Ҳе-е, у биздайларга гилос тугул данагини ҳам бермас!

Шер яна оғиз жуфтлаган эди, бобо қўл силтади.

— Гап қўшмай мана бу гапни эшит, болам. Абдулазиз ҳожи ҳуфтон намозини ўқиш учун масчитга кетаётиб ярим йўлдан қайтибди. Дарвозаси ёпиқ экан, очсам туруми ейилади, деб ўйлабди-да, ташқаридан туриб уйдагиларни чақирибди.

Қизи дарвоза тирқишидан қараб: «Лаббай дада» дебди.

— «Меҳмонхонадаги чироқ ёниб ётавермасин, бир қадоқ лампа мой неча пул туради-я!» деб тайинлабди.

«Учирганман, дада. Икки ўртада овора бўлибсиз, кавушингизнинг таг чарми ейилибди-да, эсиз»,— дебди қизи.

Дадаси у ёқдан туриб жавоб қайтарибди: «Хафа бўлма, кавушимни қўлтиқлаб олганман».

— Оёғингдан зах ўтади деб уни ҳеч ким уришмас экан-да?— Шер ажабланди.

— Абдулазиз ҳожи ана шундай қурумсоқ ўтган, болам. Сен бўлсанг гилосидан тугиб олдингизми дейсан. Айтяпман-ку, ақалли қаламчаси... Бир қарич хивичидан олдирмас эди-да! Шунинг учун ҳам, хап саними, деб тугиб қўйдим. Қор кетиб, куртаклар энди уйғона бошлаганда кечаси Абдулазиз ҳожининг қўрғонидан ошиб тушдим. Қоронғи бўлса ҳам кундуз кунни мўлжаллаб қўйган эдим-да. Гилос новдаларидан шартта-шартта кесиб, бир даста қилиб олдим. Хасисликнинг жазаси шу дедим. Кейин ҳалиги қаламчаларни ошна-оғайни боғбонларга улашдим. Ўзимам учтўрт туп олчага пайванд қилдим. Қаламчаларим бари тутди. Бир неча йилдан кейин ҳосилга кирди. Бошқаларники ҳам шундай бўлди. Абдулазиз ҳожи кўриб жон-пони чиқиб кетди.

Бобо гапидан тўхтаб кулимсиради-да:

— Ишқилиб ўзи кечирсин, буванг йигитлиги-да шундай гуноҳ ҳам қилган,— деди.

Шер ўйланиб қолди. Ёмон одамнинг жазасини бериб, кўп кишига яхшилик қилиш гуноҳ эканми?!

6. Қалдирғочнинг қанотини даволаб, учирганлари

Шер ҳовлига чиқаётиб зинапояга бир оёғини қўйган ҳам эдики, таққа тўхтади: ариқ қирғоғига

осилиб, ҳеч нарсадан беҳабар, сув ичаётган кичкинагина қушча томон атиги уч-тўрт қадам нарида оламушук ер бағирлаб аста пусиб келмоқда эди.

Шер зинапоядан тушаркан, дам паррандага, дам оламушукка қарарди. Нима қилишини билмай шошиб қолди. Шер бу ёқдан, мушук у ёқдан ариққа яқинлашаверди. Дабдурустан мушук сапчиди. Парранда «чир-р-р» этди-ю, ўзини Шерга урди. Шер «Бува!» деб юборди. Дераза тарақлаб очилди. Ичкаридан бобосининг оппоқ соқоли, тақир боши кўринди. Шундан кейингина Шер ўзига келди.

— Ҳа-а, нима бўлди?— деди бобоси шошиб.

Шер бундай қараса ҳалиги қуш қўлида турибди.

— Мана буни қаранг,— деди у юраги ҳамон дук-дук ураётган бўлса-да, илжайиб.

— Ваҳимангни қара-ю!— деди бобоси таъна қилгандек. Кейин юмшаб гўлдиради:— Утакамни ёрай дединг-ку, болам.— У дераза олдидан нари кетди.

Шер уялиб қолди. Қизариб-бўзарди. «Берақол қушингни» дегандай ялиниб-ялиниб, оёғига ўралашаётган мушукка қараб ер тепинди:

— Пиш-шт!

Шер зинапоядан хомуш чиқди-да, айвонга кўтарилгач чопганча ичкарига кириб кетди.

— Бува, мана, кўринг-а!

Бобо каравотда у ёнбошидан бу ёнбошига ағанади.

— Мушук тутиб емоқчийди...— Шер «мен кутқариб қолдим» демоқчи бўлди-ю айтмади. Дадасининг «Ёмон бола ёлғон сўзлайди», дегани эсига тушиб қолди. Шер ёмон боламидики ёлғон сўзласа! У бобосига бўлган гапни айтиб берди.

— Савоб иш қилибсан, болам. Бу жонивор сени хўп дуо қилади энди.

— Сизга ўхшаб-а, бува?

— Албатта.— Бобо қушчани қўлига олиб, айлантириб кўра бошлади.— Э-ҳа, бунинг қалдирғоч экан-ку.

— Бува, унинг тили йўқ-ку дуо қиладиган? Бобо Шернинг саволини эшитмади.

— Бечора, нима қилиб тўпингдан айрилиб ёлғиз қолдинг?— деди у қалдирғоч қанотини ёзиб.— Бир бераҳм сен бечоранинг қанотингни қайирибди-ку! Куз кирса ҳам иссиқ юртларга кетмай нега бу ёқларда қолиб кетдинг десам...

Бобосининг жавоб бермай қалдирғоч билан гаплашавериши Шернинг тоқатини тоқ қилди.

— Гапингизга барибир тушунмайди. Тили йўқ-ку?— деди буvasига.

— Нега тушунмасин, болам? Яхши гапирсанг паррандаю дарранда бари тушунади. Ахир бу

қалдирғоч-ку. Унинг тили бўлмаса маккор ари-
нинг йўлини тўсиб гаплашармиди?

Шер бир дам хаёл суриб қолди. Кейин ўтир-
ган ўрнида сапчиб, чапак чалди.

— Биламан-биламан!— деб қичқирди у.—
Ари оламда энг ширин гўшт одамники эканини
Илоншоҳга айтгани кетаётганида қалдирғоч йў-
лини тўсиб чиқади. Иннайкейин...

— Сал секинроқ, болам. Қулоғим қар эмас,
секинроқ.

— ...Иннайкейин...

— «Иннайкейин» эмас «Ундан кейин».

— ...Ундан кейин, қалдирғоч, Илоншоҳнинг
буйруғини эшитганда: «Хўш, ари, оламда энг
ширин ниманинг гўшти экан?» деб сўрапти. Ари:
«Одамнинг гўшти!», депти. Қалдирғоч: «Тилингда
мазаси тургандир. Қани чиқар-чи, мен ҳам бир
мазасини тотиб кўрай», депти. Ари тилини чиқар-
ган экан, қалдирғоч чўқиб олибди. Ушандан бери
ари гунг. Доим гўнғилларкан-у, гапиролмас
экан. Ана, билар эканманми? Ўзингиз айтиб бер-
гансиз.

— Эсингда турган экан. Балли. Ана энди
ўзинг айт-чи, қалдирғоч одамзоднинг дўсти
эканми?

— Дўсти экан,— деди Шер.

— Ҳа, балли. Қалдирғоч, хуллас кўпчилик
паррандалар ҳам одамзоднинг дўсти. Улар боғ-

лар, экинзорларни қурт-қумурсқалардан ас-райди. Қалдирғочни мушукдан сақлаб яхши иш қилибсан.

Шер бобосининг мақтовидан хурсанд бўлиб кетди. Дам-бадам деразадан қараб, акасининг мактабдан қайтишини кутди. Ниҳоят акаси ҳам келди. Шер бўлган воқеани айтиб берганди, кўнгли жойига тушди.

Акаси эса мийиғида кулиб қўяқолди. У Шернинг қалдирғочини бир неча бор мол докторига олиб борди.

Орадан ҳафта-ўн кун ўтмай қалдирғоч учиб деразадан каравотга, ундан Шернинг елкасига қўнадиган бўлиб қолди. Унинг вижир-вижир сайраб, учиб-қўнишларига Шер билан бобоси завқ билан боқишади.

— Бай-бай-бай!— деди бобоси қалдирғочга қараб туриб.— Илгари замонда одамзод «ўзи берган — ўзи олади», деб арзимаган бир касал билан ўлиб кетаверарди. Энди одам тугул жониворга ҳам дўхтир. Мана, меҳр-шафқат қилишиб қалдирғочни ҳам даволашди. Ана илму ҳикмат! Бай-бай-бай...

Шер бобоси гапирганида қулоқ солишга соллади-ю, лекин ҳамма гапларига ҳам тушунавермайди. Аммо ҳозир у қалдирғоч тузалганидан бобосининг кайфи чоғ эканини билиб турибди. У ирғишлай-ирғишлай деразага етди-да, ялтироқ

ойнага ёпишиб ташқарига қараётган қалдирғочни қўлига олди.

— Энди учириб юбора қол, болам. У бечора ҳам ёр-биродарларининг ёнига борсин.

Бобосининг гапи Шерга хуш келмади. Негаки, у қалдирғочига жуда ўрганиб қолган эди.

— Қани болам, мени ҳовлига бошлаб чиқчи,— деди бобоси оёғини каравотдан пастга осилтираётиб.

Шер чопиб бориб бобосига кавушини тўғрилади, ҳассасини қўлига тутқазди.

— Баракалла,— деди бобоси,— қани энди мени етакла. Шояд дўхтирларнинг дориси шифо бўлиб, мен ҳам сенинг қалдирғочингдай қанот қоқсам.

Бобосининг сўзига Шер ҳайрон бўлди. У бобосига қаради: оёқларида кавуш, эгнида оқ иштон, оқ кўйлак, энкайиброқ юрганига оппоқ соқоли яланг тўшини ёпиб турибди. Шундай каттакон киши қандай қилиб қалдирғочдай қанот қоқсин?

— Сиз қушмисиз, бува?— деб кулди Шер.

Бобоси хўрсинди:

— Ҳе-е, кўнгил экан-да, болам.

Айвонга чиққанларида бобоси устунни ушлаб тўхтади. У қўшни ҳовлидаги йўғон ўрикнинг айри шохлари ўртасида қип-қизил баркашдек бўлиб турган қуёшга тикилиб қолди.

Шер зинапоядан ғизиллаб пастга тушди, чиройли қизил-пушти ранг барглардан терди. Яна юқорига чиқди. Бобоси бўлса ҳамон бир жойда қимирламай турибди. Нимани кўриб қолди экан? Шер ҳам бобоси қараётган томонга қаради. Уша ўзи кўрган кўшнининг каттакон ўриги. Унинг ўртасида дум-думалоқ қуёш. Пастда тулука том. Томдаги мўридан оппоқ тутун кўтариляпти.

Шер сочларига бобосининг қўли текканини пайқаб бошини кўтарди.

— Қалдирғочингни учириб юбора қол, болам,— деди бобоси меҳрибонлик билан.— Унинг ҳам ойиси бордир, балки кутаётгандир...

Шернинг бадани жимирлаб кетди. У икки қўлини олдинга чўзганини ҳам, панжаларини қандай очганини ҳам сезмай қолди. Қалдирғоч «пир» этиб учди. Ана, ўрикнинг айри шохлари ўртасидан ўтди. Тўғри қуёшга қараб учди.

Бобо пешонасига қўлини қилиб, қалдирғочнинг шошқалоқ қанот қоқишини томоша қила туриб:

— Уч, учавер, жонивор!— деди.

— Бува-чи, бува!

— ...Парвоз қилдирган шифобахш қўлларнинг мақтовини оламга айтиб уч.

— Бува, дейман!— Шер бобосининг сурп кўйлаги этагидан бетоқат бўлиб тортди.

— Нима дейсан, болам?

— Қалдирғочим мени эсидан чиқармасми-
кан?— кўзларига ғилт-ғилт ёш олиб сўради Шер.

— Йў-ўқ, йўқ чироғим,— бобоси Шернинг
пешонасини силади,— яхшилиқни паррандалар
ҳам унутмайди.





ИШОН, ДЕНГИЗ БУЛАДИ!

Болтабойлар Қизилқумда қўй боқишади. Йўқ, Болтабойнинг ўзи эмас. У ҳали ёш. Унинг дадаси, акаси, ойиси совхознинг қўйини боқади. Болтабой бўлса гоҳо қўнишда қолган қўзичоқларга қарайди.

Кунлардан бир кун у ўтовларининг олдида дўмбоққина кучуги билан чопқиллашиб ўйнашиб юрган эди, «гумм» этган овоз эшитди. Кучуги чўчиб, бир сакраб тушиб жон-жаҳди билан акиллай бошлади.

Болтабой ҳам қўрқиб кетди. Лекин кучугининг олдида сир бой бермай:

— Ҳа, Олапар, қўрқдингми? — деди.

Олапар Болтабойга чиноқ қулоқларини қисиб суйканди-да, фингшиб қўйди.

Болтабой қўнишга яқин баланд тепага қараб югурди. Кучуги ҳам унга эргашди.

У ҳориб-ҳарсиллаб тепанинг устига чиққанида яна алланима гумбурлади. Болтабой бундай қараса, узоқда, Сирдарёнинг у қирғоғида қирни тўзон босибди. Уша куни кечгача Болтабой қумтепадан пастга тушмади. Дадаси Чордара деб атайдиган ўша баланд қирдан эса осмони-фалакни тутган чанг-тўзону гумбур-гумбур аримади. Қизиқ, нимади у?

Болтабой сабрсизлик билан дадасини кутди. Дадаси кеч шомда қўйларни ҳайдаб қайтди.

— Қурилиш бўлаётибди, ўғлим,— деди дадаси Болтабойнинг бошини силаб.

Энди у Олапар билан чопқиллашиб ўйнашишни қўйди. Эрталаб чойини ичар-ичмас қўнишга яқин жойдаги тепага қараб югуради. Кечгача дадаси: «Қурилиш бўлаётибди»,— деган томонга қумтепаларни оралаб ўтадиган автомашиналарни томоша қилади. «Бир, икки, уч...» деб бармоқларини букиб санайди-да, адашиб кетади. Яна бошқатдан санай бошлайди. Санаб сонига етиб бўлмайди у машиналарнинг!

Олдида каттакон темир кураги бор, бақувват тракторлар, бульдозерларга минган кишилар қум, тупроқ кураб кафтдай текис йўл қуришди.

Улар кун чиқиш томондан келиб кун ботишга — ўша Чордарага ўтиб кетишди.

Болтабойнинг катта акаси ҳам уларга қўшилиб кетди.

Ез ўтиб, куз келди.

Болтабой акасини жуда соғинади. Гоҳо ойиси осмонни тўлдириб юлдуз чиққанда Болтабойни бошлаб қум тепага кўтарилади. Икковлари акаси кетган томонга тикилишади. Йилт-йилт ёнган чироқлар. Сирдарёнинг у бетидаги қирга осмондаги юлдузлар тўкилмаганмикан, деб қолади Болтабой.

— Шаҳар қурилаётибди,— дейди ойиси.— Уша чироқлардан биттаси акангники бўлса керак.

Лекин ойиси ўша чироқлардан қайси бири акасиники эканини айтиб бера олмади.

Акаси қор бўраб турган бир пайтда тўсатдан мотоциклда келиб қолди. Болтабой анграйиб қолибди денг. Акаси ўтовга кирди-да, қўнжи узун резинка этик кийган оёқларини кериб эшик олдида турганича:

— Танимаяпсанми мени?— деди кулиб.

Болтабой шундан кейингина ўрнидан сапчиб туриб акасининг бўйнига ёпишди. Акаси азалдан ўзи кучли эди. Энди илгаригидан ҳам полвон бўлиб кетибди. Илгари мўйлови йўқ эди. Мўйлов қўйибди. Эсида, уйдан кетганида бошида дўппи,

эгнида эски костюм эди. Ҳозир ёмғир ўтмайдиған брезент куртка, иссиқ қулоқчин кийиб олибди. Қўллари гадир, томирлари ўйнаб чиққан. Худди метиндай.

Акаси қопчиғидан ойисига кўйлаклик бомази, дадасига этик, Болтабойга пальто олиб узатди. Уша куни дадаси қўй сўйди:

Болтабой акасининг пинжига кириб ўтириб олиб, Чордарада нима иш қилаётганини сўради.

— Сирдарёга тўғон қуриб тўсамиз. Денгиз бўлади,— деди акаси.

Болтабой тушунмай қайта-қайта сўрайверган эди, дадаси:

— Кўп эзмалик қилма, ўғлим. Биз ҳам сўзлашайлик аканг билан,— деди.

Акаси, хафа бўлма дегандай елкасига қоқиб:

— Кун исиганда ойимни олиб меҳмон бўлиб бор. Узим томоша қилдираман.— деди.

Қор кетиб, ер бетини майса гиёҳлар қоплаганда ойиси эшакка, Болтабой хўтикка миниб Чордарага жўнашди. Қуруқ бориш уят албатта: ойиси патир ёпди, бўғирсоқ пиширди. Пишлоқ, қурт олди. Ишқилиб хуржуннинг икки бошини тўлдирди.

Шундай қилиб, ойиси иккови акасини кўргани жўнашди. Йўқ, учта бўлиб жўнашибди. Бултур тумшуғида каттакон пўлат кураги бор тракторларда ер суриб, машиналарда шағал, қорамой

тўкиб қурилган текис йўлга чиққанларида бундай қараса, Олапар ҳам эргашиб келаётган экан. «Кет» деб нечоғлик ҳайдамасин нарироқ қочиб боради-да, кўзини лўқ қилиб чўнқайиб ўтириб олади. Ойиси: «Кўявер эш бўлади»,— деди.

Шундай қилиб, Чордарага уччалалари жўнашди. Олапар энди каттакон ит бўлиб қолган. Агар йўлда бўри-пўри учраб қолса борми... Йўқ. Йўлда бўри тугул тулки ҳам учрамади. Нуқул юк ташиётган машиналару поезд учради (Ҳа, машина йўлдан анча нарида темир йўл ҳам қурилган эди-да). Сирдарёга етганларида узундан-узоқ кўприк учради. Ундан одамлар, машиналар у ёқда турсин, поезд ҳам ўтар экан. Ойиси бўлса:

— Ёпирай, илгари йўқ эди-ку?— деб ёқасини ушлади.

Ойиси ўзи шунақа, ҳамма нарсага ҳайрон қолиб ёқасини ушлайверади. Осмондан самолёт учиб ўтса ҳам «Шунча оғир нарсанинг учганини қара»,— деб ҳайрон қолади. Ўтган йили акаси район марказида сотиб олган мотоциклини миниб қайтганда ҳам «ёпирай» деб ёқасини ушлаган эди.

Уша ойиси-да! Кўприкдан ўтиб, янги қурилган уйларни оралаб, тўғри кўчадан кетаётганларида ҳам: «Ёпирай, Чордара шаҳар бўлиб кетибди-ю!»— деб ёқасини ушлади. Ҳақиқатан ҳам Чордара шаҳар бўлиб кетибди. Кенг асфальт кў-

чалар, текис тротуарлар. Бир-бирига ўхшаш ойнавон уйлар.

Олдинда оқ эшакда ойиси, кўк хўтикда Болтабой, унинг кетида ола-була Олапар. Акасини қидириб кўчама-кўча тоза кезишди. Бир жойда мактаб болалари чувиллашиб кўчат экишаётган экан. Ўшалардан ҳам суриштиришди.

— Тешабойнинг уйи қаерда?— деб сўради ойиси.

— Қайси Тешабой?— дейишди болалар елкаларини қисиб.

Улар нуқул Болтабойнинг хўтигига ҳавас билан тикилишади. Яқинлашайин дейишса, Олапардан қўрқишади.

— Қайси Тешабой бўларди! Манави Болтабойнинг акаси Тешабой-да,— дейди ойиси.

— Мен танийман!— деди бир қора бола.— Ётоқхонада туради. Кўрсатсам хўтигингга миндирасанми?

Болтабой «хўп» деди.

Қора бола уларни бошлаб бир катта узун иморатга олиб борди.

— Тешабой аканинг ётоғи шу. Ўзи ишда, тезда келиб қолади,— деди-да, Болтабойга қаради.

Болтабой қора боланинг нега қараётганига дарҳол тушунди.

Ўзи тушиб хўтигини унга берди. Қора бола муюшгача миниб бориб келиб, хурсанд бў-

либ мактабига жўнади. Шу пайт акаси келиб қолди.

Ойиси қизиқ-да! Одамлар қараб турибди-ку, акасини худди ёш боладай бошидан қучоқлаб, юз-кўзидан ўпиб ётибди. Болтабой ундай қилмади. У акаси билан йигитлардай қўл сиқиб сўрашди.

Ойиси бу ерда ҳам ўзига иш топиб олди. Уйда-ку бир минут тинч ўтирмас эди. Ақалли бу ерда, меҳмонга келган жойида дам олса нима қилар экан! Дарров акасининг уйини супуриб-сидириб, йиғиштирди. Чой қўйиб овқат қилди. Эртасига эрталаб Болтабой акаси билан қурилишни томоша қилгани кетди. Ойиси бўлса унамади: акасининг кирини ювиб, йиртиқ-ямоғини тикар эмиш. Ойиси ана шунақа тиниб тинчимас хотин.

Акаси мотоциклини тириллатиб ҳайдаб кетаётиб:

— Анави мактаб, олти юз бола ўқийди,— деди.

Болтабой мотоцикл эгарида маҳкам ўтириб, акасининг тасмасидан қўлини қўйиб юбормай чапга қаради-да:

— Кеча кўрганман,— деди.

— Унг томонингдаги анави ҳашаматли иморат клуб, кечқурунлари кино, танца бўлади,— деди акаси.— Анави почта... болалар боғчаси... нонвойхона...

Болтабой қараб улгура олмайди. Мотоцикл гириллаганча кетиб боряпти.

— Ҳу, пастдаги йўғон-йўғон минораларни кўряпсанми? У темир-бетон заводи,— дейди акаси.— Электростанция ва тўғон учун бетон шу ерда тайёрланади.

Улар бир вақт терак бўйи келадиган цемент-бетон билан ишланган бино олдида тўхташди.

— Чордара электростанциясига келдик,— деди акаси. У ерда ҳар хил машиналар, одамлар мўр-малах. Хартуми узун кран ердан эшикдай келадиган оғир темир-бетон тахталарни кўтариб осмони фалакка чиқаради-да, аллақаяерга ўрнатади. Юзига ниқоб тутган одамлар темир синчларда ўрмалаб юриб, темирни темирга электр билан пайванд қилади. Электропайвандлардан чиқаётган чарс-чарс олов кўзни қамаштиради. Юк ташиётган машиналар, кранларнинг тар-тари, электростанция биносининг тагидаги очиқ дарвозалардан оқаётган Сирдарё сувининг шаршараси Болтабойни гангитиб кўяёзди.

Акаси «бу ёққа юр» дегандай имо қилди. У акасига эргашиб электростанция биносига кирди. Қичикроқ том жой бўлиб кетадиган девори қалин бетон чуқур ичида ўн-ўн бешта одам ишлашаётибди.

— Улар гидротурбинни монтаж қилишаётибди,— деди акаси.

Болтабой унинг гапига тушунмади. Буни пайкаган акаси:

— Гидротурбин сув билан ҳаракатга келиб электроэнергия беради,— деб тушунтира кетди.— Ҳозир анави одамлар гидротурбинни ўрнаштираётибди. Бу бинода мана шундай тўртта гидро турбин бўлади. Улар завод-фабрикаларни ҳаракатга келтиради, шаҳарлар, колхоз, совхозларни чароғон қилади. Фермаларга электр оқиб боради. Дадамга ўхшаган чўпонлар қўйларнинг жунини қўлда қирқиб қийналмайди — тез кунда электр қайчи билан қирқа бошлайди.

— Унда менам дадамга ёрдамлашаман,— деди Болтабой қувониб,— электр қайчини оламан-у, қўзининг жунини шир-р-р...

— Тўғри. Қани энди бу ёққа юр.

Болтабой акасига эргашиб электростанция биносининг чап томонига ўтди.

— Манави бетонни биз қуйганмиз!— деди акаси электростанция биносининг деворини шاپтилаб.

Болтабой деворнинг тепасига қараганида бошидан дўпписи тушиб кетди: вой-вуй, мунча баланд! Болтабойнинг кўзига акаси қаҳрамон бўлиб кўриниб кетди.

— Ҳаммасини ўзингиз қуйганмисиз?

— Якка ўзиммас. Кўпчилик бўлиб қуйганмиз.

Шундай дегани билан бари бир Болтабойнинг

кўз ўнгида акасининг обрўси бир энлик ҳам пайсаймади: кўпчилик бўлишса ҳам шунча сувга тоб бериб турган бетон деворни қуриш ҳазилакам гапми?

Акаси Болтабойни электростанциянинг тепасига олиб чиқди.

— Анави чап қирғоқдаги узундан-узоқ чўзилиб кетган тепани кўряпсанми?— деб сўради акаси.

— Кўряпман,— деди Болтабой.

У ерда машиналар турна қатор бўлиб келиб, тупроқми-шағалми тўкиб, яна кетига қайтиб кетаётган, бульдозерлар эса суриб текислаётган эди.

— Уша тепалик — қўлда қурилаётган тўғон. У эртами-индин келиб мана шу электростанцияга туташади. Кейин электростанциянинг дарвозалари ёпилади-ю, фақат маълум миқдорда сув оқизилади. Ортиқча сув тўғонда тўпланиб, денгиз ҳосил бўлади.

— Йўғ-е?— Болтабой ишонқирамади. Уқитувчилари денгизнинг бу четидан қарасанг у чети кўринмайди, юзлаб одам сиғадиган пароходлар сузиб юради, дегувчи эди.

— Ишон, денгиз бўлади!— деди акаси.— Бўйи тўқсон километр, эни йигирма-ўттиз километр келадиган денгиз бўлади. Қирғоқларига дарахтлар экиб ташлаймиз. Боғлар барпо қиламиз.

Сендай октябрят, пионерлар учун лагерлар қура-
миз. «Чиноз — Чордара» ўртасида кемалар қат-
най бошлайди. Ҳа, балки «ракета» типидagi тез-
юрар катерлар қатнай бошлар. Тошкентдан дам
олгани чиққанларни денгиз бўйлаб айлантирар...

— Ака, ака, мени ҳам айлантирадимми?

— Албатта.

— Вуй-й! — Болтабой суюнганидан чапак ча-
либ юборди.

— Болтабой, сен билан дадам қўй боқадиган
жойларга ҳам сув чиқарамиз.

— Йўғ-е?!

— Ишонавер, укам. Электростанция-ю тўғон-
ни битказиб бўлиб, Қизилқумга қараб канал ков-
лаймиз.

— Нима қиласизлар канални?

— Чордара денгизида тўпланган ортиқча сув-
ни оқизамиз. Икки юз минг гектарлаб янги ер
очиб шоли экамиз.

— Гуруч кўп бўладими?

— Мўл бўлади, укам. Йилига миллионларча
пуд гуруч оламиз.

— Ҳамма ёқни оппоқ гуруч босиб кетар
экан-да?

— Мақсадимиз шу, укам.

— Электростанцияни, тўғонни қурсангиз, ка-
нал қазиб Қизилқумга чиқарсангиз, шоли эксан-
гиз, барига қандай улгурасиз, ака?

— Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмайди. Биз кўпчиликмиз. Мен улгурмасам, сен борсан.

— Мен-а?!— Болтабой ажабланди.

— Ҳа, сен.

— Бўпти! Қатта бўлганимда мен ҳам сизнинг ёнингизга келиб қурувчи бўламан,— деди Болтабой акасига.

Улар ҳамма ёқни томоша қилиб, уйга қайтиб боришганда Болтабой ойисига ҳам шу ниятини айтди.

— Темир қанот чиқармай туриб инидан учиб кетмоқчи бу полопон!— деб тўнғиллади ойиси.

Тушлик қилишгач, дарё бўйида арқонлоғлиқ турган эшакларини олиб чиқиб эгарлашди-да, йўлга тушишди. Акаси Сирдарё кўпригигача кузатиб келиб, иккинчи сменага ишга кетди.

Болтабой қўнишга етгунча йўл-йўлакай акаси айтган денгиз, денгиздаги кемаларни, канал, канал тўла сувни ўйлаб кетди. Шулар тушига ҳам кирибди. Акаси билан елканли қайиқда сузиб юрган эмиш. Йўқ, учиб юрган эмиш.





Ў Ч

Шукур Зебони ёмон кўриб қолди. У ўртоқларига ракета ясашни ўрганиб, кейин космонавт бўлиш орзусида юрганини гапираётганди, Зебо орқадан келиб қулоқ солиб турган экан: «Осмонда нима бор сенга! Олдин меҳнат дарсидан олган «икки»нгни тузатсанг-чи!» деб ўсал қилди. Бир бопламоқчи эди-ку, яна қўй деди, қиз бола-да, урсанг йиғлайди, сочидан тортсанг, дод солади. Албатта, синф раҳбарига, директорга чақади. Кейин иш пачава. Бу қизларга ҳайрәнсан. Доим ўғил болаларнинг ишига суқилишгани-суқилишган.

Меҳнат дарси эмиш! Меҳнат дарси ҳам дарс бўлди-ю! Рандани ундай сол... аррани бундай

торт!.. Ҳеч қизиги йўқ. Мактабни битирганидан кейин дурадгор бўлармиди?

Шукур йўлда кетаётиб «чирт» этказиб тупурди. Тупуги портфелининг қулфига тушди. У атрофига қаради. Орқароқда Зебо келаётган экан. Зебо: «Тупуришни ҳам эплломайди-ку, яна...» деяётгандай туюлди унга.

Шукур дастрўмоли билан портфелини артди-да, «хап саними», дегандай Зебога ўқрайиб қараб кўйди.

Уйларига келса, ровонга бир қуш қамалиб қолибди. Қанотларини ойнага патир-пугур уриб, у ёқдан бу ёққа учади. Шукур ровонга кириб, эшикни ёпди. Портфелини четга отиб юборди-да, кўнгли ғашлиги ҳам эсидан чиқиб, қушни қува кетди. Бечора қуш ровон ичида гир айла-ниб, ўзини ойнага тап-тап уради. Чангаллай деса ойна сирғанчиқ, пастга сирғаниб тушади.

Шукур қўярмиди, қушни тутди. Бундай қараса, ҳайвонот боғидаги тўтиқушга ўхшаб кетаркан! Ҳа, чиндан ҳам қайрилма тумшуғи, ўқрайган кўзлари тўтиқушни эслатади. Тўғриси, шу пайт Шукур унинг тўтиқуш бўлишини жон-жон деб истарди. Нега десангиз, унга Зебони ёмонлайдиган гап ўргатарди!

Аҳ-ҳа! Топди! Шукур кинояли жилмайди. Бунга кимнингдир оғзидан эшитган «Зеби, Зеби, Зебона» деган гапни ўргатади.

— Ана шунда...— Шукур ўч олиш истаги билан ёниб, Зебога ғойибона дўқ қилди:— Ана шунда сенинг ҳолингни кўрамиз!

У қўлидаги қушнинг бошини силаб гапирди:

— Тўтижон, майиз бераман, ёнғоқ бераман. Чигиртка десанг, чигиртка тутиб бераман. Қани бир: «Зеби, Зеби, Зебона! Зеби, Зеби, Зебона» девор-чи. Ҳа, қани: «Зеби, Зеби, Зебона».

Шукурга топган гапининг жарангдорлиги ёқиб қолиб, ўзи қуш ўрнига қуш бўлиб сайраб кетди. Аммо қушдан садо чиқмади.

Ноилож қолган Шукур:

— Майли, тўтижон. Ҳали анча уриниб қолдинг. Дамингни ол. Аста-аста ўрганарсан,— деди.

Шу пайт Шукур қуш оёқларини типирчилатиб, безовталанаётганини кўриб қолди-да, тезроқ уяга жойлаш керак, деб ўйлади. Бироқ уя қани?! Уйда тўрқовоқ ҳам йўқки, ўшанга жойласа. Тезроқ уя ясаш керак, кеч кириб қоляпти. Лекин қандай қилиб? Шукур мактаб дурадгорлик устахонасини эслади. У ерга меҳнат дарсида бўйнига арқон боғлагандай киради. Бирор марта ўз хоҳиши билан тахта-ёғочдан бирор нарса ясамаган. Ахир келажакда техника тараққиёти металл билан-да! Гагарин, Николаев учган ракеталар ҳам металлдан. Космосга ёғоч ракета учардими? Аммо нима чора! Уя ясаши

керак, вассалом! Уя битгунича... Шукур атроф-га қаради. Бурчакда турган тоғорани кўтарди-ю, лип этиб ертўлага тушиб кетди. Бир оздан кейин тоғорасиз, қушсиз, икки метрча узунликдаги юпқа тахта кўтариб чиқди.

Шукур мактаб дурадгорлик устахонасига кириб келганида меҳнат ўқитувчиси уста Маҳмуд одатдагидай қулоғида қора қалам, тахта ранда-лаётган экан. У Шукурни кўрди-ю, таққа тўхтади. Ўзи ажабланарли иш бўлганди-да: Шукурнинг... устахонага ўз оёғи билан биринчи келиши.

— Хуш келибсиз...

Шукур устанинг мийиғида кулганини кўрди. Шундан кейин: «Уя ясаб беринг»,— деб айтмоқчи бўлган илтимосини ҳам айта олмай, «Уя...» деди қўлидаги юпқа тахтага қараб.

Уста Маҳмуд асбоб-ускуналарга ишора қилди-да, ишини қилаверди.

Шукур қўлидаги тахтани дастгоҳнинг устига қўйиб, жавон олдига борди: катта-кичик ҳар хил рандалар, арралар, исканалар, пармалар, омбирлару тешалар худди кўргазмага қўйилгандай саф тортиб турибди. Уларга кўзи тушган ҳамон Шукурнинг юраги ўйнаб кетди. «Боплайман!» деди ичида. Мана, хаёлида уяни ясаб ҳам бўлди, тўтиқушни унга жойлаб, «Зеби, Зеби, Зебона», деб ўргатиб ҳам улгурди. Бир кун ҳамма синфдошларини уйларига эргаштириб боради, йўқ,

тўтиқушни уяси билан мактабга олиб кела қолади, кейин ўзи ҳеч нарсадан хабари йўқ кишидай бир чеккада туради. Шунда... шунда... тўтиқуш тўсатдан... воҳ! Шукур тўтидан бу гапни эшитганида Зебо қандай аҳволга тушишини кўз олдига келтириб, пиқ этиб кулиб юборди.

Шукур асбобларга қўл узатди-ю, ишни нимадан бошлашини билмай ўйланиб қолди. Олдин рандаласинми ёки теша билан тахтанинг қирраларини чолиб текисласинми? Шукур устага боқди. Уста ўз иши билан банд. Нима қилсин, устага бир ялиниб кўрсинми?

У уста Маҳмуднинг олдига борди. Уста унга «Ҳа, нега ўралашиб қолдинг?» дегандай тикилиб турарди.

Шукур нима дейишини билмай иккиланиб, тўсатдан оғзига келган сўзни айта қолди:

— Ҳалиги... ракетачиликда дурадгорчилик керак бўлармикин?

Уста Маҳмуд Шукурнинг ракета ясаб, Марсга учмоқчи бўлиб юрганидан хабардор эди.

— Ҳар қалай Марсда ҳам бошпана қуришингиз керак бўлиб қолар,— деди кулиб.

Шукур ерга қаради. Ахир ҳозир дурадгорлик ҳунари унга Марсда эмас, ерда, шу топда керак бўлиб турибди-ку!

— Қосмосга учган «Восток» ракеталари ҳам дафъатан металлдан ясалмаган,— деди уста

Маҳмуд, гўё Шукурнинг кўнглидагини билиб тургандай кўзларини ундан узмай.— Конструкторлар ўзларининг ишхоналарида олдин қоғозга чизиб, ҳисоблаб чиққанлар, кейин тахта-фанердан макетини ясаганлар...

— Тахта-фанердан-а?!

— Албатта.

— Ундан чиқди, дурадгорлик керак бўлар экан-да!

— Ҳунарнинг кераксизи бўлмайди. Қани, бери кел-чи,— уста Маҳмуд Шукурга ишни нимадан бошлаш, уяни қандай яшаш йўлини ўргатди.

Шукур уяни қўлтиқлаб кўчага чиққанида, аллақачон кун ботганди. У терлаган, бир оз ҳориган бўлса ҳам, кўнгли равшан эди. Ахир, ўз қўли билан уя ясади-я! Ундан куладиганлар дуч келса эди. Аксига юриб, уйларига етгунича синфдошларидан бирортаси ҳам учрамади.

Шукур ҳовлиларига кириб борганида ровонда супра ёзиғлиқ, ойиси дам ўчоқ бошига, дам ровонга кириб алланарсани қидириб юарди. Шукур ойиси нимани қидираётганини дарров сизди. Лип этиб ертўлага тушди. Чироқни ёқди. Бурчақда тўнкариғлиқ турган тоғоранинг тагидан қушни олиб, уяга солди. Қувонганидан бепарвороқ қолган экан, қуш уядан чиқиб учиб кетишига оз қолди. Уянинг оғзи очиқ эканини Шукур шунда-

гина билди. Энди нима қилиш керак? У ёқда ойиси ҳойнаҳой тоғорани қидираётган бўлса керак. Бу ёқда эса бу... Шукур бетоқат бўлиб, энсиз пешонасини тириштирди. Шу тиқилинч пайтда Шукурнинг миясига бир фикр келиб қолди. Чеҳраси ёришиб кетганидан пучуқ бурнининг катклари керилиб кетди. Типратиканнинг игнасидай бақувват сочларини босиб турган дўпписини бошидан юлиб олди-ю, буклаб уянинг оғзига тиқди. Кейин тоғорани кўтарганича зинапояга интилди.

Эртасига у мактабга яна юпқа тахта кўтариб келди. Зебо охирги соат — меҳнат дарсига кирганида, устахонада жон-жаҳди билан ишлаётган Шукурни кўрди. У ўз кўзига ишонмай бир дам тўхтаб қолди. Ахир бу... меҳнат дарсига хоҳласа кириб, хоҳламаса кирмай, кирганда ҳам ўқитувчи — уста Маҳмуднинг топшириғини қўлининг учидагина қиладиган ўша Шукурми ёки бошқа Шукурми?

Зебо унга яқинлашиб:

— Нима ясаяпсан, Шукур?— деб сўради.

Шукур: «Қафас»,— деди-ю, пиқ этиб кулиб, юзини тескари бурди.

Зебо Шукурнинг юзидаги муғомбирликни пайқамай унга қўшилиб кулди. Кейин ёрдамлаша бошлади.

Шукур: «Майли, ҳозир кулиб қол...» деб кўнг-

лидан ўтказди-да, Зебога ўгринча бир қараб қўйди.

Шукур шу куниеқ қушни қафасга солди. «Зебо, Зебо, Зебона», деб ўргата бошлади ҳам. Аммо қанчалик жон куйдирмасин тўтиқуш миқ этмади. Шукур юрса ҳам, турса ҳам қушни ўйларди. Тушида ҳам «Зебо, Зебо, Зебона», деб ўргатиб юрган эмиш!

Лекин бир нарса Шукурнинг кўнглига ғулғула солар, ишончсизлик уйғотарди. У ҳам бўлса, Зебо уни илгаригидай танқид қилмаслиги қизиқ, Шукурни «тарбиялашимиз керак...» деб юрган бу қиз ўзини унга жуда яқин оладиган бўлиб қолди-я.

Шукур ўч олиш ниятидан ҳозирча қайтмоқчимас эди. Бироқ, нима бўлди-ю, навбатдаги отряд йиғилишида Шукурни мақтаб қолса бўладими! Ҳа, ўша Зебо, ўғил болаларнинг ишига ҳадеб суқилаверадиغان Зебо тўсатдан: «...Шукур илгари меҳнатдан «2» олиб синфимизни орқага судрарди. Ҳозир тузалди... У қушларга ин, қафас ясашга ҳаммадан ҳам уста...» деб мақтаса-я!

Шукурнинг иситмаси чиқиб кетди: қафасни қандай мақсадда ясаганини билиб қолишса-я, деди юраги пўкиллаб.

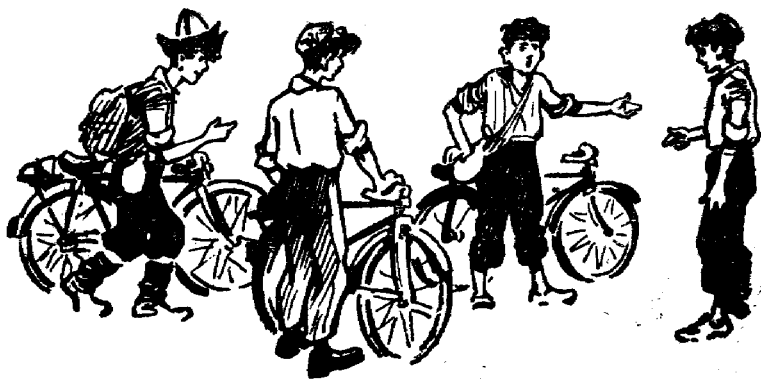
У уйига чопганича келди. Ровонда осиглиқ турган қафасни олиб, ҳовлига чиқди. Худди Зебо кўриб қоладигандай шошиб, қафасдан қушни ол-

ди-да, осмонга отди. Қуш ҳавода ўмбалоқ ошди-ю, ўчиб кетди.

Шукур ўша заҳоти қафасни синдириб ташлади. Аммо устахонага қатнаб, қушларга ин яшани канда қилмади.

Шу кунларда у «Восток» ракетасининг макетини ҳам қурыпти. Май байрами намойишида шу макетни кўтариб чиқмоқчи.





ҚҰРҚОҚ

Болалар Баҳромга «қўрқоқ, қўрқоқ!» деб озор беришарди. Тўғри, у кечаси эшикка ёлғиз чиқишдан қўрқарди. Агар қоронғи тушганда ётоқхонадан чиқмоқчи бўлса, бирорта ўртоғига «юрги-ин», деб ялинар, баъзан эса ён-веригаги-ларнинг ўрнидан туришини пойлаб, кўзини мўл-тилллатиб ётаверарди. Гоҳо болалар жўрттага уни мазах қилиш учун тўсатдан: «Ана бўри!» деб ётоққа қараб югуриб қолишарди. Баҳром ҳам уларнинг кетидан ура қочарди.

Фақат каравоти ёнма-ён турадиган Жуманазар бошқа болалардай кўп тегажовғлик қилавермас, «қўрқоқ», деб камситмас ҳам эди. Лекин у Баҳромга ачингандай, раҳми келгандай қарарди.

Унинг шу кўз қараши Баҳромга бошқа болаларнинг мазах қилишидан ҳам оғирроқ ботарди.

Нима қилсин, айб Баҳромдами? Дадаси йўқолган отини қидириб кечаси тоғда юрганида уни оч бўриллар еб кетган. Ушандан кейин ойиси юрак олдириб, Баҳромни кечаси эшикка ёлғиз чиқармайдиган бўлган. Утган йили ферма қишловидаги бошланғич мактабни тамомлаб, совхоз марказидаги интернатга ўқишга келаётганида ҳам ойиси: «Кечалари ёлғиз юра кўрма!» деб қаттиқ тайинлаган. Мана, ҳозиргача ойисининг гапидан чиқмайди.

Учинчи фермадан келиб, бирга ётиб ўқийдиган болалар бугун уни бекордан-бекорга хафа қилишди: «қўрқоқ», деб масхаралаб, ташлаб кетишди.

Унинг биттаю битта айби: «Ҳаво айниб турибди. Эрта азонлаб жўнай қолайлик»,— дегани бўлди, холос. Чунки чиндан ҳам кеч кириб қолганди.

Болалар тиржайиб кулишди. Қоровой бўлса, ёнига чирт этказиб тупуриб: «Бундан кўра қоронғига қолишдан қўрқяпман деяқол, Баҳром!»— деди. Бошқалари ҳам бири олиб бири қўйди. Кейин велосипедларига минишди-ю, жўнаб қолишди. Ҳатто қайрилиб ҳам қарашмади, ноинсофлар!

Баҳром ноилож ётоққа қайтиб кирди. Хона

ҳувиллаб турибди. Эртага якшанба — ҳамма уй-уйига кетган. Баҳром каравотига ҳам яқинлашмай, хонанинг ўртасида қаққайиб туриб қолди. Назарида Қоравойнинг аччиқ пичинги қулоғининг тагида ҳамон жаранглаётгандай туюлди.

Тўсатдан у:

— Бекорларни айтибсан! Қўрқмайман! — деб бақриб юборди.

Сўнгра велосипедини ҳовлига олиб чиқди. Оёғи педалга етмай қийналмаслиги учун эгарини орқага буриб, кичкина кўрпачани ўраб боғлаётганида кўзи беихтиёр осмонга тушди. Аму томондан қоп-қора булут ёпирилиб келарди. Кун ботишга яқинлашиб қолибди. Фермага қачон етиб боради? Ё шу ерда ётиб, эрталаб жўнай қолсамикин?

Шу пайт кўз олдига бурунларини жийириб, тиржайиб турган болалар келди. Улар гўё «қўрқоқ, қўрқоқ!» деб масхара қилаётгандай туюлди-ю, велосипедига ирғиб миниб, орқасига қарамай физиллаганча кетди. У шу юрганча Сурхон ўзанидан ўтиб, қирга кўтарилгандагина тўхтади.

Ҳов пастда тўғон қурилиши кетяпти. Одамлар, скреперлар, бульдозерлар гимир-гимир қилади. Чанг-тўзон. Шағал-тош, темир-бетон ташиётган оғир юк машиналари бу ерда қўнғизга ўхшаб кўринади. Унг томонда тоғ оралиғидаги нефть қудуқларининг вишкалари кишига шох-

шаббалари куйиб кетган дарахтларни эслатади. Узоқда, дарёнинг у бетидаги пастқамликда совхознинг марказий посёлкаси. У ер-бу ерда чироқлар йилтиллайди. Бу чироқлар тун яқинлашаётганини Баҳромнинг эсига солди. У сўниб бораётган уфққа хиёл тикилиб турди-да, кейин беихтиёр шарққа бурилди: кекса Боботоғ чўққиларини чулғаб, аста босиб келаётган қоронғилик гўё унинг юрагига ҳам кириб келди-ю, вужудини титроқ босди. Биронта йўловчи кўринса-чи! Ҳатто одатда кўкни тўлдириб, шўх-шўх чуғурлайдиган сўфитўрғайлар, йўл устида қақиллаб, қир тинчлигини бузадиган зағизғонлар ҳам кўринмайди. Ҳамма ёқ жимжит. Пастки-баланд қирларни қоплаган барра гиёҳлар ҳам шитирламай, худди осмондаги булутлардан ҳадиксираб жимиб қолганга ўхшайди.

Баҳром адир устидаги илон изи бўлиб кетган йўлдан четга чиқмай, оғирлигини дам у ёнга, дам бу ёнга солиб, бутун вужуди билан олдинга талпиниб бормоқда. Икки кўзи янги тушган велосипед изларида. Бу излар ўзидан бир соатча олдинроқ йўлга чиққан ўртоқлариники. У қоронғилик билан барабар ёпирилиб келаётган ваҳимани ўзидан қувлаш учун ердаги велосипед изларининг кимларники экани тўғрисида ўй сура кетди.

Тўсатдан чақмоқ чақиб, момақалди роқ қалдиради. Баҳром осмон қарс ёрилиб, босиб туша-

дигандай бўйинини қисди. Битталаб томчилаб турган ёмғир шаррос қуйиб юборди. Йўл бир лаҳзада лой бўлди. Юриш оғирлашди. Сирғаниб кетиб ағанаб тушса борми...

Баҳром пастга қаради-ю, юраги орқасига тортиб кетди: пайқамаган экан, дарров сел келибди!

Баҳром велосипеддан тушиб, етаклаб олди.

Дара ичини шовқин-сурон босган: ҳамма ёқда сел шариллайди. Дам-бадам чақмоқ ялт-ялт қилади. Кетидан гўё биров тоғни тоққа ураётгандай қасир-қусур қилади.

Баҳром сесканиб, атрофга аланг-жаланг қаради. Ҳар сафар момақалди роқ гулдураганда, «ойи», деб додлаб юборишига оз қоларди.

Сел шаршараси, момақалди роқ гулдураши орасида Баҳромнинг қулоғига қўй маърагани чалингандай бўлди. Салдан кейин яна эшитилди. Бу сафар қўй овозига қўзичоқнинг зорли маърагани ҳам уланиб кетди. Ана ўзи! Катта оқ совлиқ қоронғи тун ичидан шўнғиб чиқиб қолди. У сув ёқалаб елиб келарди. «Жалада сурувдан айрилиб қолиб кетган-ку, жонивор!» — кўнглидан ўтди Баҳромнинг.

У қўйни кўрган заҳоти худди йўлдош топилгандай қўрқувни унутди. Яшин ялт этганда, сел бетида қалқиб оқиб бораётган оппоқ қўзичоққа кўзи тушиб қолди. Совлиқнинг бунчалик телбалиниб чопишига энди тушунди.

Баҳром ўйлаб-нетиб турмай велосипедини ерга ётқизиб кийимларини шартта ечди-да, қўзичоққа интилди. Шу пайт узоқда кимдир бақирди. Баҳромнинг кўнглидан «қидириб келишяпти», деган фикр лип этиб ўтди.

У сув кечиб, қўзичоқнинг кетидан борарди. Сел тўшиғига, тиззасига, сонига чиқди. Қўзичоққа етиб қўл чўзганида эса, белидан ошиб қолганди! Ҳали оқим бўйлаб юргани учунми, сувнинг кучини сезмаган экан. Энди оёғини ерга тираб селга қаршилиқ кўрсатган ҳам эдики, сув чалқанча ағдарди-ю, оқизиб кетди.

Шитоб билан оқётган сел Баҳромни ҳар бир дақиқада бирорта харсангга уриб майиб қилиши мумкин. Аммо бу хавф Баҳромнинг хаёлига ҳам келмас, икки кўзи сув бетида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай лопиллаганча оқиб кетаётган қўзичоқда. У кучининг борича ўшанга қараб интиларди. Етишига беш қулоч... уч қулоч, бир қулоч қолди. Лекин Баҳромнинг оғзига лойқа сув кириб, юқоридан ёмғир савалаб кўз очгани қўймайди, қулоч отишга ҳоли қолмади. Ўпкаси қисилиб, дармони қуриб борарди. Она қўй эса ҳамон қирғоқда елиб-югуриб дод солмоқда. Қўзичоқ бўлса чирқираб йиғламоқда... Баҳром ўз ихтиёрини оқимга ташлаб қўйиб, бир оз нафасини ростлади-да, яна олға интилди. Ҳа, мана, яқинлашиб қолди. Яна бир зўр берса... ҳайрият, ушлади!

Баҳром қўзичоқни кўтариб елкасига олди-ю, қирғоққа қараб сузди. Саёзроқ жойга етганида оёғини ерга тирамоқчи бўлганди, сув зўрлик қилиб суриб кетди. Яхшиям Баҳром бир қўли билан харсанг тошни ушлаб қолгани, бўлмаса... У шу аҳволда қанча вақт тош устида ётганини билмайдди. Қирғоққа қандай чиқиб қолгани ҳам эсида йўқ. Фақат уйқудан уйғонгандай кўзини очса, кимдир уни чакмонга ўраётган экан. «Балли, ота ўғли!»— деди у киши. Бу мақтовдан Баҳромнинг вужудига иссиқ югургандай бўлиб, ўрнидан қўзғалди.

Баҳром чакмонни эгнидан тушириб юбормаслик учун яхшироқ ёпиниб, ўрнидан турди. Биқини оғриб турибди. Сел харсангга урган экан-да. Лекин оғриқ чидаса бўладиган даражада. Қўлини биқинига олиб борган эди, бир нарса ёпишди. Шилинганга ўхшайди.

— Совуқ қотяпсанми?— деб сўради чакмонга ўраган киши.

Баҳром уни энди таниди. Жуманазарнинг даси-ку, учинчи ферма, еттинчи отарнинг бош чўпони. У севиниб кетди ва жунжикаётган бўлса-да, бош чайқаб «йўқ», деди. У қоронғида қўзичоқни қидирди. Наҳотки оқиб кетган бўлса?!

Энди сўрамоқчи бўлиб турганида Оллоназар амаки кучли қўллари билан уни даст кўтарди-ю, эшакка миндириб қўйди. Шундагина у эшакнинг



панасида турган оқ қўйга кўзи тушди. Қўзичоқ бўлса онасининг бағрига суқилиб, мириқиб эм-моқда эди. Баҳром қўзичоқнинг ширингина бўлиб, тумшуғи билан онасининг елинини туртиб-туртиб, чапиллатиб эмишига қараб жилмайди-да, беихтиёр ойисини эслади.

Оллоназар амаки «ҳайт!» деб қўзичоқнинг тинчлигини бузди: совлиқ олдинга қараб юрди, қўзичоқ орқасидан югурди. Эшак ҳам йўргалаб кетди. Йўлда Баҳромнинг кийим-кечагини, велосипедини қидириб топишди.

Эртанги кун саргузаштсиз осойишта ўтди. Пешиндан кейин Баҳром фермадан совхоз марказига кетаётган автомашинага ўтириб, интернетга жўнади.

Ер қуриб қолган, велосипедда кетиши ҳам мумкин эди-ку, ойиси қўймади. «Биқининг тузалсин», деди.

У кечки ғира-ширада интернатга етиб келди. Ҳамхоналарининг ҳаммаси ётоқда экан. Лекин қизиқ, одатда «ўртоқ» ўрнига «қўрқоқ» сўзини қўшиб: «Баҳром қўрқоқ келди», деб қарши оладиган болалар бугун негадир аксига «Ана, Баҳром келди!» деб ўринларидан гурра туриб ўраб олишди. Жуманазарнинг кўз қарашлари ҳам бошқача, илиқ. У тўғри келиб Баҳром билан маҳкам қўл сиқишиб саломлашди. Шу-шу Баҳромни ҳеч ким на «қўрқоқ» деб хафа қилади, на «ана бўри» деб чўчитади. Баҳром ўртоқларининг муомалалари бунчалик ўзгариб қолганига ўзи ҳам ҳайрон, қаёқдан уларга инсоф кириб қолди экан?





БАҲС

Оқсой қишлоғида Ҳалим, Салим, Қарим деган болалар бор. Улар тўртинчи «Б» синфида ўқишади. Синфда ҳам ёнма-ён ўтиришади. Дарсни ҳам бирга тайёрлашади.

Каникул яқинлашган сари уч ўртоқ сой бўйидаги кўрпадай қалин чимга чўзилиб, ёзда қиладиган ишлари тўғрисида узоқ-узоқ суҳбатлашадиган бўлиб қолишди.

— Ўқиш тугаган куннинг эртасигаёқ яйловга кетаман,— деди Қарим.— Бўрибосарни эргаштириб қўй боқишда дадамга кўмаклашаман. Тоғда маза...

Тоғнинг нимаси маза эканини Қарим айтиб беролмади, албатта. Фақат унинг қоп-қора ўткир кўзлари чақнаб кетди. Кўз ўнгига тоғ бошидан новотга ўхшаш қубба-қубба бўлиб гумбурлаб тушаётган шалола, жилғалардаги қалин дарахтзорлар келди.

Қарим «тоғда маза...» деганда, Ҳалим билан Салим узоқда осмонга қадалиб турган Абулқашқа тоғига беихтиёр қараб олишди.

Ҳалим тоғда муздай тиниқ қайнар булоқлар борлигини, бу ерда жазирама иссиқ бўлганда ҳам у ёқда қор ётишини, ҳатто шовиллаб оқаётган мана шу Оқсой ҳам тоғ дарасидан чиқиб келишини ўйлаб кетди. У шу вақтгача ҳали тоғда бўлмаган. Бу гапларни Қаримдан эшитавериб, у ердаги ҳар бир жилға, ҳатто катта-кичик чўққиларнинг номларигача Ҳалимга ёд бўлиб кетган.

Қарим ўртоқларининг ҳаваси келяпти, деб ўйлади-ю, тагин ҳам қизишиб кетди:

— Бир баланд чўққига чиқиб ўтираман. Бўрибосар оёғимнинг тагига келиб ётади. Пастда қўй-қўзилар ёйилиб юради. Ҳамма ёқ менга кафтдай кўриниб туради... Катта бўлсам-чи, дамдақа довюррак чўпон бўламан. Чўпонликдан яхши касб йўқ оламда!

Қаримнинг кейинги гапи Ҳалим билан Салимнинг яйраб кетган кўнглига муздай тегиб, сапчитиб юборди.

— Нега энди?— дейишди икковлари бирданига.

— Мана, масалан, менинг дадамдай бухгалтер бўлиш ёмон эканми?— деди аччиғланиб Ҳалим.— Қолхозда ким қандай иш қилди, қанча иш ҳақи олади, сенинг дадангдақа чўпонлар давлатга қанча жун, гўшт-ёғ, сут етказиб берди, қанча даромад қилди, нимадан фойда, нимадан зарар кўрди — барини чўтга солиб, шақ-шақ қилиб ҳисоблаб беради менинг дадам.

Ҳалим бу гапларни дадасидан эшитганди. Дадаси нима деган бўлса, бир сўзини ҳам туширмай, шартта-шартта гапирди.

— Ҳа, бундан ўтадиган касб йўқ!— деди у такрорлаб.— Катта бўлсам, албатта, дадамдақа бухгалтер бўламан.

— И-и, ануни қаранглар!— деб эрмак қилди Қарим.

Салим ювош бола эди. Лекин иккала ўртоғининг гапи ҳам унинг гашини келтирди. Унинг дадаси колхоз омборида қоровуллик қилади. Кечаси кўшоғиз милтиғини елкасига осиб, ўғриларга даҳшат солиб айланиб юради. Бу касб кимнинг касбидан кам?

— Қолхознинг бойлиги омборхонада сақланадими ё кўчадами?— деб сўради у бурнининг учигача қизариб.

— Албатта, омборхонада!

— Омборхонани кечаси ким кўриқлайди? Менинг дадам. Правление колхознинг дон-дуни, гўшт-ёғию асбоб-ускуналарини битта менинг дадамга ишониб топшириб кўйипти-я! Мен катта бўлсам, албатта, дадамдақа қоровул бўламан.

Шундай қилиб, уч ўртоқнинг биттаси ундай деб, иккинчиси бундай деб, ҳатто гап талашиб аразлаб қолишди. Бу орада ўқишлар ҳам тугади. Қарим эртага буваси билан тоққа жўнайди. Шунга йўл ҳозирлигини кўришди. Ойиси билан дадасига олиб бориладиган мева-чева дейсизми, буваси ёпган патир нонлар дейсизми, барини хуржунларига жойлашди.

У бувасига ёрдамлашишга ёрдамлашди-ю, лекин негадир қовоғи солиқ эди. Буваси ҳайрон бўлиб, тоққа кетгиси келмаётгандир-да, деб ўйлади.

— Чироққинам, сен бир нимадан хафамисан?— деб тўсатдан сўраб қолди буваси.

Қарим ўртоқлари билан хайрлашмаган, уларнинг олдига борай деса, аразлашгани ёдига тушиб қолганди.

— Бува, чўпонлик ёмонми?— деди Қарим секин.

— Йўқ, чироғим.

— Қоровуллик-чи?

— Қоровуллик ҳам ёмон эмас.



— Бухгалтерлик-чи?

— Бухгалтерлик ҳам яхши.

— Ичида энг яхшиси қайси?— Карим, бувам чўпонлик деб айтади, деб турганди:

— Касбнинг ёмони бўлмайди, чироғим,— деди буvasи.

— Карим буvasининг оғзидан бу гапни эшитганида, юзининг олови чиқиб кетди. Ахир у фақат дадамнинг касбигина яхши, демоқчи бўлиб дўстларини камситган эди-да!

Карим югурганича сой бўйига кетди. Йўл-йўлакай безовталаниб: «Кеч кириб қолди, кетиб қолишган бўлса-я»— деб ўйлади ўзича. У учови ҳар куни ўйнайдиган кўкаламзор майдонга қа-

рай-қарай борарди. Бирдан сой бўйида узала тушиб ётган ўртоқларини кўриб қолиб, севинганидан қичқириб юборди. Ўртоқлари ҳам уни таниб, туриб ўтиришди.

Қарим югурганича бориб, чимга чўзилди-ю;

— Ҳеч бир касбнинг ёмони бўлмайди,— деди ўпкасини босиб ололмай Ҳансираб.

У ўртоқлари билан аразлашганини ҳам унутиб қўйганди.

— Сенинг дадангнинг қоровуллик касби ҳам яхши, сенинг дадангнинг бухгалтерлик касби ҳам яхши...

— Сенинг дадангнинг чўпонлик касби ҳам яхши!— деб унга қўшимча қилди Салим.

Учовининг ҳам ичларида чироқ ёнгандай чеҳралари ёришиб кетди. Ахир булар ҳам Қарим биз билан хайрлашмай кетиб қолса-я, деб юраклари узилиб ўтиришган эди-да.

Эртасига эрталаб Қарим хўтикка, буваси эшакка минаётганида Ҳалим билан Салим етиб келди. Уларнинг қўлларида уч-тўртта китоб бор эди. «Тоғда зерикканингда ўқирсан», деб ўртоқларига олиб келишибди.

Ҳалим билан Салим хўтигини йўрғалатиб, буваси билан ёнма-ён кетаётган Қаримга қўл силкиша-силкиша кузатиб қолишди.

Уларнинг кўз олдида тоғ бағрида ёйилиб юрган қўйларга қараб харсангда ўтирган Қарим ва

Қаримнинг оёғи остида ётган бўрибосар келди.

Хаёл суриб келаётган Салим ўзича, «маза» деб қўйди. Ҳалим «нима маза», деб суриштирмади. Чунки у, иккиси ҳам бир нарсани ўйлаётганини биларди.





БОБОДЕҲҚОН СУЗИ

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан. Боботоғнинг орқасида бир Бободехқон деган ўтган экан. Унинг озгина ери бор экан. Бободехқон кузда шудгор қилиб шу ерга буғдой экибди.

Қишда қор оз ёғса у: «Оҳ, кўп ёғсайди», деб тилак тилабди. Чунки қор буғдойга мисоли кўрпа бўлар экан-да.

Баҳорда ҳам ёғин кам бўлибди. Бободехқон бир амаллаб экинини суғориб олибди. Шундан кейин буғдойзорга ранг кирибди. У бир куни қуёшда қовжираб турган буғдойнинг ҳосилини мўлжал-

лаб қараса, уруғлиқдан ташқари озроқ ошлик ҳам унар экан. Шундан кейин у белини маҳкам боғлаб, енгини шимариб, ўроққа тушибди. Кун қизиб турган пайтларда бошидан офтоб ўтишига қарамай янчиқ янчибди. Кечки шамолда буғдой созурибди. Донни — донга, сомонни — сомонга ажратиб ташиб олганидан кейингина Бободехқоннинг кўнгли тинчибди. У буғдойни тегирмонда ун қилдириб, хотинига нон ёптирибди. Нонлар қип-қизил, бирам сўлқилдоқ бўлиб пишибдики! Бободехқон бир нонни ушатиб, маза қилиб еб олибди. Шунда чарчаганлари, қора терга ботганлари, кетмон чопиб кўллари қаварганлари — бари-барини унутибди.

Бободехқон кўчага чиқиб қараса, ялангбош, ялангоёқ ўғли Қорабой ўртоқлари билан соққа ўйнаб юрган экан. У ойисидан олиб чиққан нонини еб-еб, ортганини улоқтириб ташлаган экан. Бободехқон буни кўриб хафа бўлибди. Ердан нонни олибди. Пуф-пуфлаб чангини кетказибди. Кўзига суртиб, ўпиб:

— Нон — азиз, ўғлим. Исроф қилма! — дебди-ю, ҳовлига кириб кетибди.

Бир куни Қорабойнинг ойиси бетоб бўлиб, уйда нон ёпилмай қолибди. Қорабойнинг бўлса роса қорни очибди.

— Ойи, нон... — дебди Қорабой.

Шунда дадаси аста ўрнидан туриб, ташқари-

га чиқиб кетибди. Бир оздан кейин бир бурда қотган нон кўтариб кирибди.

Қорабой бундай қараса, бир вақтлар ўзи улоқтириб ташлаган нони! Мана тишлаган жойи. Ҳатто тишларининг ўрни ҳам турибди. Чайнаса кусур-кусур қилиб, оғзига шакардек тотибди.

Қорабой ўша пайтда дадаси ердан нонни қандай олиб, нима қилгани, нима деганига қадар эслаб, бадани жимираб кетибди. Дадасининг айтган гапига энди тушунибди.

Қорабой катта киши бўлганида колхознинг юз гектарлаб ерини трактор билан ҳайдаб, сеялка билан буғдой сепибди. Катта каналлардан сугорибди. Ҳосилни комбайн билан йиғиштириб, минг-минг пудлаб хирмон кўтарганида ҳам дадасининг ўша гапини эсидан чиқармабди. У ҳам Бободехқонга ўхшаб: «Нон — азиз, болаларим... Исроф қилманглар», — деб тайинлар экан.





КОММУНИЗМДА НИМА БҮЛАДИ?

Пўлат кўкрагидаги октябрят нишонини тузатиб қўйди. Эсига бир нима тушгандай жилмайди. Ҳа, тўғри, у охирги дарсни эслади: ўқитувчи коммунизмда нималар бўлишини айтиб берди. Пўлат билан ёнма-ён ўтирган Саодат ҳаммага эшиттириб:— Коммунизмда трамвай бўладими, йўқми?— деб сўраб қолди.

Мактабнинг олдидаги кўчадан ўтиб кетаётган трамвайнинг тарақ-туруқи узоқлашгач:

— Йўқ, бўлмаса керак. Чунки дарсга халақит беради. Троллейбус бўлади, унинг шовқини йўқ,— деб қолди орқа партада ўтирган Туроб.

Ўқитувчи ҳам кулиб қўйди.

Пўлатнинг Саодатга ҳаваси келди. Нега шу

саволни Саодат берди, Пўлат бермади? Нега бу савол Пўлатнинг миясига кела қолмади?

У портфелини ликиллатиб кетаётиб, эртага коммунизм тўғрисида гап бошланса, Ҳамида опага, албатта савол бераман, деб аҳд қилди. Лекин қандай савол берса экан-а? Пўлат тор пешанасини тириштирди. Қошини чимирди. Бўш қўли билан гарданини қашлаб, ҳар хил саволлар ўйлай бошлади. Мактаб кўчасидаги ариқ четига ўзи эккан тол кўчатига кўзи тушди. Томдан баланд ўсиб ётибди. «Коммунизмда ҳам кўчат экилади-ми, йўқми?»,— деди овозини чиқариб.

Пўлат ўйлаб топган бу саволидан кўнгли тўлмади: кўчат, албатта экилади. Кўпроқ экилади. Дарахт бўлмаса кўланка бўлмайди. Кўланка бўлмаса, ҳамма ёқ қизиб кетади-ку. Йўқ, бундай саволнинг қизиғи йўқ. Барибир Саодатнинг саволидай яхши чиқмади. Энди қандай савол берса экан-а?

У ана шундай хаёлда ҳовлига кириб келганида укаси Қарим автомобилини судраб юрган экан. Пўлат бир нима топиб олгандай қувониб кетди:— Коммунизмда автомобиль бўладими, йўқми?— деди барала. Қарим тушунмай оғзини очиб қараб қолди.

Пўлат ўзининг бу саволи ҳам яхши эмаслигини сизди.— Автомобиль бўлмаса опам, адам ишга нимада борадилар? Албатта, автомобиль

бўлади,— деди у укасининг машинасига қараб.— Каримникидақа дўқи-дўқи автомобиль эмас, яхшилари бўлади.

Кейин укасининг қўлидаги конфетни кўриб қолди.

Карим бўлса аҳён-аҳён конфет сўришдан тўхтаб, «ду-ду-у!» деб қўяр эди.

— Коммунизмда-чи, Карим, конфет жуда кўп бўлади.— Шундай деди-ю, яна ўйлаб қолди:— Конфет қаердан олинади?

Шу пайт эшикдан Пўлатнинг дадаси кириб келди. Пўлат салом берди-да, жавобини ҳам кўтмай:

— Дада, қаердан келдиз?— деб сўради.

— Заводдан, ишдан.

— Коммунизмда ҳам иш бўладими?— сўраб қолди қўққисдан.

— Албатта, бўлади. Коммунизмда ҳамма ишлайди. Ялқовлик қилмасдан, ғайрат билан ишлайди. Бўш вақтларида китоб ўқишади. Кичкиналар эса мактабда ўқишади. Ўқиганда ҳам яхши ўқишади,— деди дадаси.

Пўлат буларни яхши тушуниб олди. Шундай бўлса ҳам яна ўқитувчисига бирор савол топиб қўйиш учун ўйлаб кетди. Қора қошлари чимирилди. Қандай бўлмасин у Саодатникидан яхшироқ савол топишга уринарди.



ТУШ

Улуғбек ойисининг овозига уйғониб кетди. Қараса, тонг отибди. Дадаси кийинаётган экан. Ҳозир дадаси эшикка чиқиб, водопроводда ювинади. Ҳа, водопроводда! Қиш бўлса ҳам водопроводда муздай сувда ювинади. Улуғбекнинг дадаси совуқдан ҳеч қўрқмайди. Кейин уйга кириб, чой ичади-да, ишга кетади. Буни Улуғбек олдиндан билади. Тўхта, ойиси нима деяпти? Улуғбек қулоқ сола бошлади.

— ...Аммамнинг боғида юрган эмишман. Ҳамма ёқ ямяшил, каттакон олманинг тагига бориб, тепага қарасам, ҳар биттаси пиёладай-пиёладай келадиган олмалар тилладай бўлиб пишиб ётибди. Кўзим уйнади, оғзимнинг суви келиб кет-

ди. Шу пайт биттаси узилиб қўлимга тушди. Тишласам карсиллайди. Бир ширин, бир ширин. Маза қилиб еб олдим. Нарироқ борсам, шафтолилар ғарқ пишиб ётибди. Шохлари ҳосилини кўтаролмай эгилиб-эгилиб кетибди. Бир донасини узиб олдим-у, пўстини артдим. Ёриб бир палласини оғзимга солсам, мисоли асал...

Улуғбек ойисининг гапи шу ерга келганда ўзини тута олмай, йиғлаб юборди ва:

— Менгаям!— деди бошини кўтариб.

— Вой жоним, уйғоқмидинг?— деди ойиси уни эркалаб.— Бу туш-ку?

Улуғбек йиғидан тўхтади. Лекин ойиси гапирган сап-сариқ олмалар, ғарқ пишган шафтолилар кўз олдидан кетмади. У уйқусида ҳам бурнини тортиб қўйиб:

— Менгаям,— деди.





БИР ДАСТА ГУЛ

Нурали деган болани танийсизми? Танима-сангиз таниб олинглар: ўзидан катта опаси ойдан «Ернинг йўлдоши нима?— деб сўраганида:— Вуй, ановини қаранглар! Ернинг йўлдошини ҳалиям билмас экан! Унинг ичига Лайка ўтириб олиб, осмонга учувди-ку!— деб айтиб берган бола худди шу Нуралининг ўзи бўлади. Уни мактабда ўқиса керак, деб ўйларсиз? Йўқ, у энди бешга кирди. Ҳозирча боғчага қатнайди.

У кеча азонда туриб, гулзорга кириб кетди. Ойиси: у нима қилар экан, деб орқасидан қараб турди. Нурали бўйи баробар бўлиб ўсган гуллар ичида довуччадай кўк гунчаларни ушлаб кўрди.

— Очилмайдиганга ўхшайди,— деди Нурали шивирлаб.

Унинг қошлари салгина чимирилиб, пешона-сининг ўртаси гудда бўлди. Шу чоғ бехосдан унинг кўзи девор тагидаги қизғалдоқларга тушди. Улар Нуралига: вой, сени қара-ю, шунгаям хафа бўласанми?— деб кулишаётгандай ўтлар орасидан мўралаб туришган эди.

Нуралининг чеҳраси очилиб кетди: қоп-қора кўзлари пирпиради. У жажжи кўлларини бири-бирига уриб, чапак чалиб юборди-да, девор тагига қараб чопди. Пайпоқлари, енглари шудрингдан ҳўл бўлса ҳам қизғалдоқларни апил-тапил тера бошлади. Ана, нарироқда чучмома, бу ёққа кел, мени тер, дегандек турибди.

Нурали қувона-қувона қўлига сиққунча гул терди. Кейин чирмовиқ билан чирмаб боғлади-да, боғчасига кетди.

Бугун у ойисидан орқада қолмади, етаклатмади ҳам. Қўлидаги гулдастаси уни илгарига судраб кетаётгандай ойисининг олдига тушиб, дўмбиллаб кета берди. Боғчанинг кўк эшиги олдига етганида орқасига қайрилди. Бўш қўлини кўтариб, ойиси билан хайрлашди. Кейин ичкарига отилиб кириб, у ёқ-бу ёққа аланглаб, кимнидир қидирди: у кенг ҳўвли ўртасидаги балаид акация тагида гимнастика қилаётган каттароқ болаларни кўрди. Шу пайт орқадан:

— Салом, Нурали!— деган товуш эшитди.

Нурали ўгирилиб, кўча эшикдан кириб келаётган болага кўзи тушди.

— Салом!— деб кулди.

Тилла ранг сочли, лўппи юзли, бўйи бўйи билан тенг у бола Нуралининг ўртоғи Виталик эди. У Нуралининг қўлидаги қизғалдоқ, қоқи, чучмо-маларни кўрди-ю, қўзичоқдай сакраб унинг олди-га келиб тўхтаб қолди.

— Гулингни бер!

Нуралининг лабларидаги кулги сўнди. У Виталик худди гулдастасига чанг солаётгандай чаққонлик билан орқасига яширди.

Виталик кўк кўзларини Нуралига тикиб, қовоғини солиб аразлади.

— Сен билан ўйнамайман!

Нурали чўчиди: ахир Виталик энг яқин ўртоғи, боғчада доим бирга ўйнарди. Энди ўйнамай қўйса-я? Гуллардан биттасини бера қолсинми? У бир гулдастага, бир Виталикка қаради. Берар эди-ку, лекин атайлаб Анна Григорьевнага деб терган эди-да.

Анна Григорьевнани ҳамма болалар яхши кўришарди. У болаларга қизиқ-қизиқ ҳикоялар айтиб беради. Лайканинг ер йўлдошида учганини ҳам болалар ундан эшитишган. Нурали ҳам Анна Григорьевнасини жуда-жуда яхши кўради. Яқинда Анна Григорьевна боғчага қизил гул кўтариб

келди. Қип-қизил денг, бирам чиройли. Болаларни ўйнатаётганида халатининг кўкрак чўнтагига солиб қўйди. Халати оппоқ, гули қип-қизил. Баъзи-баъзида олиб ҳидлаб қўяди. Жуда ҳидли бўлса керак. Ўшанда ўзларининг ҳовлиларида ҳам бир неча туп қизил гуллари борлиги Нуралининг эсига тушди. «Очилиши биланоқ Анна Григорьевнага олиб келиб бераман. Ҳидлаб юрсинлар», деб аҳд қилди. Бир кун кутди, икки кун кутди... Мана бугун... У қўлидаги бир даста лолақизғалдоқ, чучмомага қаради — кулиб турибди. Нурали ҳам жилмайди. Нурали бошини кўтарганида кўзи Виталикнинг кўзи билан тўқнашди.

— Бу... Анна Григорьевнага,— деди узр сўрагандай.— Сенга бошқа...

— Юрақол бўлмаса!— деди Виталик гинасини унутиб.— Ҳов, аналар.

Нурали Виталик қўли билан кўрсатган томонга боқди. Болаларга ниманидир тушунтираётган тарбиячи опани кўриб, ўша ёққа чопди.

— Менгайм олиб келасан-а?— қичқирди Виталик унинг орқасидан.

Нурали «ҳа» дегандай бошини қимирлатди.

Ҳозир ҳамма унинг қўлидаги гулларга қараётгандай туюлди. Ана, Анна Григорьевнани ўраб турган болалар ҳам гулни кўриб чувиллаб, Нуралига йўл беришди.

— Ўтақол!

— Анна Григорьевна, сизга!— деб қип-қизариб гулдастани узатди Нурали.

Анна Григорьевна қўлларини оқ халатининг чўнтақларига солиб, бирдам жилмайганча туриб қолди. Кейин чаққон энгашиб, Нуралининг қўлидан гулларни олди:

— Раҳмат!

Уларни ўраб олган болалардан биттаси: «Эртага мен ҳам гул териб келаман», деди.





ҚОРБОБО СОҚЧИ

Улуғбек ҳам арча ясатади. Улуғбек энди тўрт ёшга кирган, кичкина бола бўлса-ю, қандай қилиб арча ясата олади дерсиз. Чин гап, Улуғбек ҳам арча ясатди: у картон қути ичидан ўйинчоқларни битта-битта олиб, ойисига узатиб турди. Ойиси эса уларни арчанинг шохларига илди. Улуғбек бундай қараса ўзининг лайчасига ўхшаган кучукча филнинг шундоқ тегиде турибди. Улуғбек ҳайвонот боғига ойиси билан борганида чинакам филни кўрган: бурни харидай, ўзи уйдай.

— Ойи, фил тушиб кетса кучукни босиб қолади-ку?— деди кучукка раҳми келиб.

Ойиси кулди-да, кучукни олиб, филнинг орқа томонига осиб қўйди.

— Ву-уй, кучук филга вовуллаяпти!— қувонганидан чапак чалиб юборди Улуғбек.

Арчани ясатиб бўлишди. Остига пахта солишди. Билмаган одам қор деб ўйлайди. Оппоқ. Кейин Қорбобони ўрнатиб қўйишди.

Улуғбек арчанинг атрофида айланиб томоша қила бошлади: бир чиройли! Ана, ям-яшил бодринг. Анови бир томони сариқ, бир томони қизил — нашвати. Наригиси — шафтоли билан олма... Қоғозли мороженое ҳам бор. Улуғбек уларга қараб култ этиб ютинди:— Вуй-й, юлдузлар ҳам ёнди.

— Энди ухлаймиз. Эртага ўртоқларинг келишганда бирга ўйнайсизлар,— деди ойиси.

Улуғбек арчага қарай-қарай ичкарига кириб кетди.

У ўрнига ётиб, кўзини юмди. Ниманидир ўйладими, бошини кўтарди:

— Ойи!

Алланарса тикиб ўтирган ойиси унга қаради.

— Милтиғимни Қорбобога бериб қўйсақ булар эди,— деди Улуғбек хавотир олгандай.

— Нега?

— Кеча лайча менинг ботинкамни ҳовлига олиб чиқиб ташлабди-ку! Олма, мороженоеларни ўшанақа қилмасин тагин!

— Майли,— деди ойиси унга.

Улуғбек сакраб ўрнидан турди. Қаравотиннинг бош томонида турган милтиқчани Қорбобога ушлатиб қўйди. Қорбобо соқчи турди. Улуғбек қайтиб ўрнига ётди-ю, сал ўтмай ухлаб қолди.





ЕЗДА

Акаси пионер лагерига жўнаганида Икром хафа бўлган эди: нега акаси боради-ю, у бормайди?

Бултур ойиси: «Ҳали кичкинасан»,— деган эди. Бу йил-чи? Бу йил мана, боғчада бўлса ҳам катталар группасида. Уқиш, расм солишни ўрганиб олди. Бўйи ҳам акасига ета-қўпа бўлиб қолди. Шунга қарамай бу йил ҳам... Ҳа, акаси пионерлар лагерига жўнаганида Икром жуда хафа бўлди. Энди хафа эмас. Негаки ойиси билан даси отпускага чиқишди-да, уни бобосининг қишлоғига олиб боришди.

Бобосининг боғи этагидан сой оқар экан. Гоҳ кунлари сойда сув шу қадар кўпаядики, қишлоқ-

даги болалар ичида энг довюраги Қоровой ҳам эшакда у қирғоқдан бу қирғоққа ўта олмай қолади.

Эҳ, қани энди акаси ёнида бўлса-ю, ўз кўзи билан кўрса. Сувнинг бундай қизариб, жаҳл билан шовқин солиб оқишини акаси ҳеч кўрмаган, албатта. Ёки пионер лагериди ҳам шунақа сой бормикин?

Бобосининг боғи этагидаги сой шариллагани шариллаган. Шуниси қизиқки, Икром ухлаганда у ҳам тин олади. Уйғониши ҳамон у ҳам уйғонади.

Қоровойнинг айтишига қараганда тоққа ёмғир ёққанда тошқин тошармиш. У ўзи юм-юма-лоқ, қоп-қора бола-ку, ҳамма нарсани биледи; Икром эшакни эгарлашу минишни ҳам шу Қоровойдан ўрганди. Чиллагу кечки ғира-ширада оқ суяк ўйнашни ҳам Қоровойдан ўрганди.

Кечки пайтлари у билан қирга чиқиб туришадди. Тоғ томондан пода қайтади. Энг олдинда бобосининг тарғил говмуши. Қорнини қаппайтириб, қадамини бир-бир босиб, салобат билан подани бошлаб келади. Унинг кетидан Қоровойларнинг қашқаси. Елинлари тўрвадай келади. Сал теккундай бўлсанг сути тизиллаб оқадигандай жониворларнинг. Ҳар куни сут-қатиқ. Наҳорига бўлса қаймоқ. Бобоси емаганига кўяди дейсизми. «Икром Тошкентни оқ бўличкасини еб катта

бўлган-да, шунга ўзи ҳам бўличкадай енгил. Е қаймоқни! Тошинг оғирлашеин сал!»— деб қистайдилар. Икром қаймоқ еяётганида акасини эслайди. «Ёнида бўлганида ёрдамлашиб юборармиди».

Бобоси пенсияга чиққан бўлса ҳам гоҳо ўзи илгари ишлаган бригадаси — колхоз полизига чиқиб қарашиб туради. Икром ҳам бир сафар бобосига эргашиб эшакка мингашиб борди.

Войбў! Бир томонда қовун полиз, бир томонга тарвуз экиб ташлашибди. Ўртада чайла.

Шакарпалак, кўкча, амирий, оққовун демаганингиз сойнинг тошидай юмалаб ётибди. Босволдилар-чи! Бай-бай, ҳидини айтмайсизми! Тарвузлар бўлса қучоққа сигмайди.

Қоровул бобо бир кун кечаси уйғониб кетиб бундай қараса, полизда бир нарса дўппайиб ётганмиш. «Ҳе, бу ёввойи чўчқа бўлмасин яна?! Қовун-тарвузларни ёриб, тумшуғи билан пайкалларни титиб ташлайди-я!» деб ўйлабди-ю, ҳассасини кўтара ўдағайлаб югурибди. Яқин борса... Тарвуз, ўзимизнинг қоп-қора эшвой.

Звено аъзолари тушлик қилгани чайлага тўп-ланишганда шуни айтишиб тоза кулишди.

Ўша кун қоровул бобо билан бобоси пишган қовунларни узиб туришди. Икром бўлса бошқаларга қўшилиб хирмонга ташиб турди. Тоғ бўлиб кетди.

От бошидай келадиган баъзи ола-чипор шакарпалаклар қарс-қарс ёрилиб кетган денг. Шираси тилни ёради. Лекин амирийнинг эти кўк бўлгани билан мазаси шакарпалакдан ўтса ўтадики, кам эмас. Шу бўлди-ю, Икром бобосидан қолмайдиган бўлди. Бригадир амаки: «Балли азамат, бувангнинг ўрнига аъзо қилиб олайми сани?» деб тегишади. Икром ҳам хўп деб юборарди-ку, ўқиши бор-да. Кузда мактабга бориши керак. У каттароқ қовун-тарвузларни кўтаришга кучи етмай қолса яна акасини эслайди: «акам бўлганда бемалол кўтарарди»,—деб қўяди ичида.

Икром қишлоқдан уйларига қайтиб келса, акаси ҳам пионерлар лагеридан қайтган экан. Уни кўриши билан эски арази эсидан чиқиб, олдига чопиб борди.

— Вой-бўй Қоровой бўп кетибсиз-ку!— деди кулиб.

— Узинг-чи?— деди акаси.

Акаси «Қоровой»нинг кимлигини қаёқдан билсин. Умуман, Икром, қишлоқдан акаси билмайдиган кўп гап топиб келган.

Акаси ҳам пионерлар лагеридан бир қоп гап топиб келган экан. Ака-ука ёнма-ён ётиб кечаси билан хўп мириқиб гаплашишди.





ХАЙР, БОҒЧАЖОН, БОҒЧАМ...

Холида укасини боғчага кузатиб, кўча эшиккача чиқди. Укаси орқасига қайрилиб ҳам қарамади, дадасининг қўлидан ушлаб, дикир-дикир сакраб, ўйноқлаб кета берди. Улар муйилишга ҳам етиб қолишди, ана, ҳозир бурилишади... Холида олдинга интилиб, қўлини кўтарди. «Мен ҳам!»— деб қичқирмоқчи эди-ку, лекин... лекин кетиб қолишди. Унинг кўнгли бузилди. Бошини эгганча аста-секин юриб, ҳовлиларига кирди. Қучоқ етмайдиган ёнғоқнинг ердан қайнаб чиққан йўғон томирига ўтирди-да, бурнини тортди. Юқорида қалин барглар орасига яшириниб ўйнашаётган ғурраклар жим бўлиб қолди. Бир оздан сўнг улардан биттаси «ғу-у», «ғу-у» деб ғуриллади. Бу Холиданинг қулоғига «ҳа», «ҳа» деб ундан

ҳол-аҳвол сўраётгандай туюлди. Унинг хўрлиги келиб кетди. Ахир, ҳар куни дадасининг бир қўлини у, бир қўлини укаси ушлаб, боғчага бирга боришар, кетишаётганида ойисининг юзидан ўлиб, хайрлашар эди. Боғчадаги тарбиячилари бирам яхши! Ҳар хил эртақлар айтиб берарди, шеър ёдларарди. Турлича ўйинлар ўйнашарди — боғчада маза эди! Куни кеча хайрлашув тантанаси бўлди. Ҳамма ўртоқларининг ойилари, дадалари келишди. Унинг ойиси ҳам келди. Музыка ўргатувчи тарбиячи пианино чалди. Булар бошларига оқ, қизил, ҳар хил гуллардан чамбарак кийишиб, ранг-баранг ленталар тақишиб, оёқларига оппоқ чувак, эгниларига оппоқ бурма кўйлак кийишиб ўйнашди. Кейин Холида «Хайр, боғчажон, боғчам» деган шеърни ёддан ўқиди. Ушанда... ўшанда жуда ғалати бўлди-да. Уртага чиқиб эгилиб салом берди-ю, бошини кўтарса, ҳамма унга тикилиб турибди. Тиззалари қалтираб кетди. Оғзига сўз келмаса-я. Шунда тарбиячиси унга қараб жилмайиб «қўрқма» дегандай имлаган эди, бари эсига туша қолди. «Хайр, боғчажон, боғчам...» деб барала ўқий кетди.

Ҳа, у кеча боғчаси билан хайрлашди. Бугун уйда қолди. Укаси бўлса... Холиданинг ўпкаси тўлиб кетди. Қоп-қора кўзларига филт-филт ёш олди. Киприклари пир-пир учди. Пастки лаби ўзидан-ўзи қийшайиб, титради. Шунда ойисининг

«Холида» деб чақиргани эшитилди. Бундай қараса, ойиси айвонда турибди.

— Бу ёққа кел-чи, қизим,— деди-да, ичкарига кириб кетди.

Холида секин ўрнидан турди.

Ойиси унинг қизариб кетган кўзларига қараб:

— Вой, ўқувчи қиз деган ҳам йиғлайдими!— деб кулди.— Қани, манави формани кийгин-чи, ярашармикин.

Холида жигар ранг кўйлак, оқ ёқа, устидан оқ фартук кийди. Ойиси сочини тараб, оқ лента тақиб қўйди. Қўлига портфель тутқазди.

— Қани, ойнага қара-чи, ярашиптими.

Холида уялинқираб дадасининг бўйидан ҳам баланд тошойна олдига борди.

— Вой, худди ўзи, лекин бошқача бўлиб қолибди!— Холида беихтиёр майда садафдек тишларини кўрсатиб кулди.

— Уҳ-ҳў, кап-катта қиз бўлиб қолибсан-ку!— деди ойиси уни елкасидан кучоқлаб.— Энди сен кичкина боғча боласи эмас, ўқувчи қизсан. Эртага мактабга борасан.

Холида форма кийганидан сўнг, чиндан ҳам бўйи чўзилиб қолганга ўхшаб кўринди. У югуриб бориб стулга ўтирди. Портфелини стол устига қўйиб очди. Ичидан китоб олди. Уқишни дадасидан ўрганиб олган. Мана — у китоб устидаги йирик ёзувга қўлини қўйиб ўқиди:

— А-Л-И-Ф-Б-Е! Ичидаги ёзувларни ҳам билман. Ву-уй, манави болаларни! Қизлар меникидака форма кийиб олишибди. Мактабга боришим билан мен уларни ўзимга ўртоқ қиламан. Ҳа-я, боғчадаги ўртоқларим ҳам бирга ўқишади, маза!— Холида ўтирган ўрнида чапак чалиб юборди.— Ие, мана бу болалар мактабга гул кўтариб кириб кетишяпти-ку! Қимга? Ҳа, топдим, ўқитувчиларига-да!— Ойи, ҳа ойи!

— Нима қизим?

— Мен ҳам!

— Нима «мен ҳам?»

— Гул!

— Қимга?

— Боғча опам... йўқ, ўқитувчимга.

— Хўп.

Холида ҳовлидаги гулзорга чопиб чиқиб кетаётган эди, ойиси тўхтатди.

— Эрталаб, қизим, эрталаб. Ҳозир узсанг сўлиб қолади.

Холида ноилож «хўп» деди... Лекин сабри чидамади. Эрталаб узиладиган гулларни ҳозироқ ўз кўзи билан кўриб қўйиши керак-ку, ахир. У секин ҳовлига чиқиб кетди. Гулзорда гулларни оралаб юрганида қувнаб: «Хайр, боғчажон, боғчам...» деб шеър ўқиди.

МУНДАРИЖА

Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари	3
Ҳамсуҳбатлар	46
Ишон, денгиз бўлади!	77
Уч :	89
Қўрқоқ	98
Баҳс	107
Бободехқон сўзи	114
Коммунизмда нима бўлади?	117
Туш	120
Бир даста гуя	122
Қорбобо соқчи	127
Езда	130
Хайр, боғчажон, боғчам	134

Кичик ёшдаги болалар учун

На узбекском языке

СУННАТУЛЛО АНОРБОЕВ

СОБЕСЕДНИКИ

(Рассказы)

Издательство „Ёш гвардия“ —
Ташкент — 1969

Рассом В. Жуков
Редактор Сурайё Сайдалиева
Расмлар редактори К. Назаров
Корректор Э. Сиддиқов

Босмахонага берилди 20/II-1967 й. Бо-
сишга рухсат этилди 4/VI-1968 й. Фор-
мати 70×108¹/₃₂. Босма листи 4,375.
Нашр листи 4,3. Шартли босма ли-
сти 6,1. Тиражи 30000.
Шартнома 83—66. Қоғоз № 2.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„Ёш гвардия“ нашриёти — Тошкент,
Навий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети
Бирлашган нашриётнинг босмахона-
си. Тошкент, „Правда Востока“
кўчаси, 16.
Заказ 3656. Баҳоси 25. т.

**«Еш гвардия» нашриёти
қуйидаги китобларни
босмадан чиқарди:**

Пўлат Мўмин. Олтин най.
Қуддус Муҳаммадий. Уста Соли.
Шайхзода. Буюк Октябрь.
Мирмуҳсин. Ильич лампочкаси.
Миртемир. Ленин ва Ражаб бобо.
Ҳамидулла Ёқубов. Тўйчи-куйчи.
Ҳабиб Пўлатов. Кичик сеҳргар.
Раҳмат Азизхўжаев. Яшил чайла.
Т. Холмуҳаммедов. Олмаҳон.